

Centar za dramu u edukaciji i umetnost – CEDEUM

PROJEKAT R.U.IN?

ISTRAŽIVANJE

ZAJEDNIŠTVO

Pozorište u obrazovanju u prevenciji vršnjačkog nasilja

Autorke istraživanja: Nataša Milojević, Bojana Škorc

Istraživački tim: Nikola Koruga, Kristina Mlađenović

Lektor: Sanja Krsmanović-Tasić

Beograd, Mart 2018.

1. UVOD

Svakodnevna istraživanja iz različitih izvora pokazuju da je vršnjačko nasilje u srpskim školama prisutno na svim nivoima (predškolsko obrazovanje, osnovna i srednja škola). Podaci pokazuju da je oko 45% učenika bilo žrtva vršnjačkog nasilja (Đokić, 2016). Problemi sa nasiljem su uključeni u sve delove srpskog društva. Teško je naći rešenje za tako težak i kompleksan problem, te se on mora tretirati na sve moguće načine.

Kada pričamo o vršnjačkom nasilju, termin koji se često koristi u literaturi je *bullying* i podrazumeva naglašenu agresiju prema slabijima, gde napadač i napadnuta strana mogu biti individua ili grupa. Ne postoji reč u srpskom jeziku koja može potpuno da opiše značenje reči *bullying*, najčešće se prevodi kao *uznemiravanje, maltretiranje ili vršnjačko nasilje*.

Ako se radi o fizičkim napadima koji se ne ponavljaju i u kojima nema disbalansa moći, oni se ne mogu klasifikovati kao vršnjačko nasilje, već samo kao agresivno ponašanje (Glumbić, Žunić-Pavlović; 2008, Đurić 2009). Ekspanzija u korišćenju društvenih mreža u poslednjih nekoliko godina je omogućila pojavu nove vrste vršnjačkog nasilja zvanog elektronsko, digitalno ili internat nasilje - poznatijeg kao sajberbuling (Kuzmanović et al, 2016).

Postoje mnoge definicije nasilja i zbog toga nije moguće pričati o univerzalnoj i generalno prihvaćenoj definiciji ovog termina. Takođe, postoje brojna terminološka preklapanja u konceptu definicije agresije, nasilja i maltretiranja (Đurišić, 2015).

U jezgru svih tih definicija je nasilno ponašanje kao namerna i ponavljajuća demonstracija fizičke i verbalne agresije koja ima za cilj izazivanje fizičke potvrede, psihološkog bola i patnje ili testiranje kontrole i moći nad drugom osobom (Davidović, 2012; Popović-Ćitić, 2006).

Vršnjačko nasilje kao posebna forma nasilja, pokazuje da su važni elementi vršnjačkog nasilja trajni negativni uticaji i nejednaki odnosi moći između učesnika, što znači da nasilje predstavlja repetitivne akcije koje vrše jače osobe nad slabijim osobama.

Najčešće forme nasilja su: verbalno, psihičko i relaciono nasilje. Forme verbalnog nasilja su: pretnje, nazivanje ružnim imenima, uvrede, ismejavanje, zadirkivanje, davanje neprijatnih komentara, itd. Fizičko nasilje uključuje: udaranje, vučenje za kosu, guranje, šamaranje, pljuvanje, griženje itd. Relaciono nasilje je usmereno na isključivanje određenog pojedinca iz vršnjačke grupe, najčešće koristeći se pretnjama i širenjem glasina (Glumbić, Žunić-Pavlović 2008; Blažić, 2013).

Škole bi trebalo da budu vrsta utočišta od vršnjačkog nasilja, jer je školsko okruženje važna zona za socijalizaciju u kojoj se učenici izražavaju i grade svoje društvene veze, koje su važne za prevenciju problema nasilja i problema u ponašanju. U periodu od 2006. do 2013. godine u 50 osnovnih škola u Srbiji je realizovan program "Škola bez nasilja" koji je uključivao učenike, nastavnike, psihologe i pedagoge, sproveden od strane UNICEF-a i Ministarstva omladine i sporta. Dobijeni rezultati su pokazali da je od 48% do 80% dece imalo neka iskustva u vezi sa vršnjačkim nasiljem. Nasilje među odraslima je prijavilo

35.7% učenika, a 42% učenika je svedočilo o verbalnoj agresiji učenika nad nastavnicima. Srpskim nastavnicima je potrebno više akademskih i profesionalnih priprema za prevenciju vršnjačkog nasilja u školama. Nastavnici su više senzibilisani za verbalno i fizičko nasilje, ali u manjoj meri primećuju probleme izazvane ostalim vrstama nasilja (Popadić et al, 2013).

U oblasti širenja internet oblika komunikacije, 2013. godine 89% učenika osnovnih škola i 92% učenika srednjih škola u Srbiji je imalo profile na nekim od društvenih mreža. 62% učenika osnovnih škola i 82% učenika srednjih škola u Srbiji koji koriste internet svakodnevno su bili suočeni sa određenim rizicima. Rizične situacije su bile: sklapanje prijateljstava sa nepoznatim osobama (46% učenika osnovnih i 71% učenika srednjih škola), „četovanje“ sa nepoznatim osobama (28% učenika osnovnih i 56% učenika srednjih škola), dopisivanje sa nepoznatim osobama SMS porukama (27% učenika osnovnih i 47% učenika srednjih škola). 13% učenika osnovnih i 21% učenika srednjih škola je otkrivalo svoj lični identitet i čak 6% učenika osnovnih i 15% učenika srednjih škola se sretalo u stvarnosti sa nepoznatim prijateljima (Popadić, Kuzmanović, 2013).

Sajberbuling (cyberbullying) može biti direktno ili indirektno prouzrukovan od strane drugih osoba sa ili bez njihovog pristanka (korišćenje njihovih profila). To uključuje slanje ili objavljivanje uznemiravajućih poruka, fotografija ili videa na blogovima, forumima, četovima ili na profilima drugih osoba. Za razliku od drugih vidova vršnjačkog nasilja, sajberbuling može biti prisutan 24 časa dnevno, žrtva može biti maltretirana na svim mestima (uključujući njenu kuću i druga mesta koja su bila sigurna u slučaju drugih vrsta vršnjačkog nasilja), širenje je mnogo frekventnije, nasilnik može biti anoniman, nema direktnog kontakta sa žrtvom. Žrtva može biti svaka osoba koja koristi internet ili „pametni“ mobilni telefon nezavisno od pola, uzrasta, digitalnog iskustva, načina i količine korišćenja modernih tehnologija (Kuzmanović et al, 2016).

Podaci istraživanja pokazuju da su učenici srpskih škola bili počinoci sajberbulinga: 7% učenika je koristilo ime druge osobe pri objavljivanju nečijih privarnih sadržaja, 5% učenika je objavljivalo tuđe fotografije ili video snimke sa ciljem da ismeva drugu osobu, 7% učenika je širilo laži o nekoj osobi (Vučković et al, 2016).

2014. godine je fondacija „Tijana Jurić“ otpočela projekat „Sigurno na internetu – sigurno u životu“ kako bi informisala učenike osnovnih i srednjih škola u vezi sa sajberbulingom. 2016. je Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija pokrenulo internet platformu za razvoj informativnog društva „Pametno i sigurno“ sa ciljem prevencije posledica sajberbulinga. Platforma promoviše digitalno obrazovanje i kulturu sigurnosti čitavog srpskog društva. Oba programa se i dalje aktivno prezentuju u školama.

Od 1990. godine kada je počeo proces restrukturiranja društva u Srbiji, obrazovni sistem je sledio vodeće promene u društvu. Uprkos procesu reformi koje su usledile 2000, 2005. i 2010. godine, obrazovnom sistemu u Srbiji još uvek nedostaje sistematska evaluacija njegovih efekata i efikasnosti. Sistem obrazovanja pokriva svu decu imlade, ali vidljivi su negativni indikatori uspešnosti takvog obrazovanja, poput: visoke stope nepismenosti (između 35 i 50% nepismene dece završava osnovnu školu), loši rezultati na testovima

kompetencija (PISA istraživanje), visok stepen dece koja napuštaju školu, prisustvo vršnjačkog nasilja i maloletničkog kriminala, nedostatak saradnje između nastavnika i roditelja, nedostatak profesionalnih kompetencija i motivacije kod nastavnika, povećana stopa siromaštva povezana sa niskim nivoom obrazovanja, i mnogi drugi.

Efekti procesa obrazovanja su sistematski praćeni PISA istraživanjem sve do 2015. kada je Ministarstvo prosvete i obrazovanja napustilo tu inicijativu. Rezultati do kojih se došlo su pokazali zaostatak srpskih učenika u odnosu na evropske standarde, prosečna dostignuća dece bila su u zaostatku oko godinu dana za svojim vršnjacima u regionu (Baucal, 2012). Istraživači pokazuju da je prosečan profil učenika koji rizikuje da napusti školu sledeći: dečak od 11 - 12 godina, dolazi iz porodice sa niskim prihodima, sa više od troje dece; ima oca autoritativnog porodičnog stila; niskoobrazovane roditelje koji nisu zainteresovani i uključeni u školske aktivnosti (Malinić, 2012). Takođe, izgleda da su školski programi i zahtevi preteški za ugrožene grupe dece, poput dece manjinskih grupa (posebno romske), dece sa periferije i dece iz porodica sa niskim prihodima. Prema istraživanju Instituta za psihologiju u Beogradu, oko 80 % nastavnih planova i programa nije prilagođeno uzrastu dece i preteško je za decu.

Od 2000. godine u srpske škole se uvode dva nova izborna predmeta: građansko i versko obrazovanje. Učenici biraju jedan od ta dva predmeta i u obavezi su da pohađaju odabrani predmet. Njihov uspeh u izbornim predmetima se ne procenjuje ocenama, već opisno, na osnovu učešća u zadatim aktivnostima. Problem vršnjačkog nasilja je tretiran u nastavi građanskog obrazovanja, počevši od 7. pa do 18. godine. Istraživači u srpskim školama primećuju skromno prisustvo vršnjačkog nasilja u školskom okružanju u poređenju sa svetskom stopom vršnjačkog nasilja (Popadić, 2006). Stopa vršnjačkog nasilja raste od sedmegodine, da bi dostigla maksimalnu vrednost kod dece uzrasta od 12 - 13 godina, nakon čega počinje da opada. Stopa nasilja u medijima, vršnjačkim grupama, vanškolskom okruženju, kao i u školama je još uvek visoka, te su inicijative i projekti koji se bave problemom nasilja više nego potrebni.

Od kad je obrazovni sistem deo društva, svi problemi i negativne tendencije u društvu se direktno reflektuju na proces obrazovanja; povećanje vršnjačkog nasilja i agresivnog ponašanja se mora tretirati sa mnogo više društvene i javne pažnje, nego što je trenutno slučaj.

Za uspešnu prevenciju vršnjačkog nasilja u srpskim školama neophodno je: obratiti više pažnje na otvaranje razvojnih šansi svakom detetu, praćenje i posmatranje dečjeg ponašanja i dečjih aktivnosti, sprovesti jasna pravila i propise, kao i primenu istih, vršiti savetodavni rad, organizovati zabavne aktivnosti, uspostaviti i ojačati saradnju između porodice i škole, i na opštem planu iskoristiti postojeće društvene resurse za zdravo odrastanje.

Prema postojećim činjenicama u vezi sa uticajem drame u obrazovanju na društveno ponašanje, komunikaciju i saradnju u grupi (Way, 1981; Fekkes, 2006), odlučili smo da isprobamo potencijal drame u obrazovanju (DIE) i pozorišta u obrazovanju (TIE) na prevenciju vršnjačkog nasilja. Drama u obrazovanju pruža jedinstvena i nezamenljiva

iskustva i osećanja na način koji rezultira mnogo efikasnijem obrazovanju (Best, 1996). Koristeći se tehnikama drame, učenicima je data šansa da istraže i otkriju sebe i svet oko sebe i da se zaštite od posledica koje prate situacije koje one odražavaju (Edmiston, 2000; Mavroudis, Bournelli, 2016).

Drama u obrazovanju je prvi put uvedena u SFR Jugoslaviji 1953. godine, zahvaljujući Zvezdani Ladiki u Zagrebu (Hrvatska). Zatim je nastavio da je praktikuje Vladimir Krušić, dramski pedagog iz Zagreba, koji je bio aktivan u celoj Jugoslaviji. Sead Đulić iz Mostara (BIH) je pionir alternativne akademije za dramsku edukaciju. U Mostaru je akreditovno međunarodno priznanje za unapređivanje razvoja dramske edukacije pod nazivom "Grozdanin kikot". U Beogradu je Ljubica Beljanski-Ristić nastavila da primenjuje dramu u obrazovanju u dramskom studiju za decu i mlade „Škozorište“, koji je počeo sa radom 1977. Program „Škozorišta“ je dalje razvijan da bi ga kasnije nasledila „Školigrlica“ i aktivnosti u Kulturnom centru „Parobrod“. Zahvaljujući „Školigrici“ u Srbiji je stvorena ideja o uvođenju dramske pedagogije u obrazovni sistem. Takođe u Beogradu je 1999. osformljen Centar za dramu u edukaciji i umetnosti CEDEUM kao asocijacija koja ujedinjuje pozorišne i druge umetnike, pedagoge, psihologe, nastavnike, socijalne radnike, eksperte novih medija i druge u interesu promovisanja drame u obrazovanju i umetnosti. CEDEUM ima široku mrežu saradnika, kako iz Beograda, tako i iz cele zemlje. CEDEUM je član, kao i nacionalni centar Internacionalne asocijacije za dramu/pozorište i edukaciju (International association for drama/theatre and education) IDEA. CEDEUM intenzivno stupa u saradnju i razmenu iskustva na regionalnom i međunarodnom nivou kroz zajedničke projekte sa organizacijama na umetničkom, kreativnom i obrazovnom polju, posebno na polju drame/pozorišta u obrazovanju, interkulturnalnog dijaloga i komunikacije, obrazovanja za mir i razvoj, ljudska i dečja prava itd. CEDEUM je naročito angažovan u obukama za nastavnike i umetnike na polju drame. Ljubica Beljanski-Ristić je, takođe, učestvovala u projektu UNICEF-a i Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja „Škola bez nasilja“, koji je u značajnoj meri doprineo uvođenju tehnika forum teatra Augusta Boala u srpske škole (Beljanski-Ristić, Krsmanović-Tasić, 2008; Beljanski-Ristić, 2015; Mađarev, 2015).

CEDEUM je bio jedan od dvanaest partnera na projektu DICE (Drama Improves Lisbon Key Competencies in Education – Drama unapređuje ključne lisabonske kompetencije u obrazovanju). Projektni tim predvodvođen Ljubicom Beljanski-Ristić, Sanjom Krsmanović-Tasić i Andelijom Jočić je sproveo istraživanje i dokazao da drama unapređuje ključne kompetencije u obrazovanju dece (Beljanski-Ristić, et al, 2010a, 2010b).

TIE je kao nov metodoločki pristup, počelo da se uvodi u srpske škole posredstvom projekta „Zajedništvo“, koji je pokrenula Sanja Kesmanović-Tasić, predsednica CEDEUM-a, 2014. godine. Glavni partner CEDEUM-a na teritoriji Republike Srbije je bio Hleb teatar, čiji je umetnički tim izveo deo projekata „Zajedništvo“ i „R. U. IN?“, koji uključuju TIE u srpskim školama. Hleb teatar je nazavisna pozorišna grupa iz Beograda, koja se bavi angažovаниom umetnošću u cilju društvenih promena, kao i dramom i pozorištem u obrazovanju (www.hlebteatar.com).

Istraživanje efekata projekta “Zajedništvo”

Cilj istraživanja koje smo sproveli je bio da se uvidi stanje vršnjačkog i internet nasilja među učesnicima projekta, posmatraju i prate efekti projekta i na osnovu toga stekne uvid u osnovne pozitivne prakse u ovoj oblasti.

Istraživanje je sprovedeno pre i posle TIE sesija koje su sprovodili umetnici i dramski pedagozi Hleb teatra. U prvoj fazi istraživanja ispitivani so je prisustvo fizičkog i verbalnog nasilja a u drugoj fazi internet nasilja. Prva faza istraživanja je urađena sa učenicima osnovnih škola od 5 – 8. razreda (uzrast od 11 do 14 godina) i njihovim nastavnicima i imalo je za cilj proučavanje učestalosti različitih tipova nasilja u školama. Druga faza je rađena sa učenicima 7. i 8. razreda osnovnih škola i 1. i 2. razreda srednjih škola (uzrast od 13 do 16 godina) i imala je za cilj prevenciju internet nasilja - sajberbulinga.

2. CILJ PROJEKTA

Cilj projekta je bio da podstakne dijalog između učenika i njihovih nastavnika u vezi sa problemom vršnjačkog nasilja. Projekat koristi osnovne metode Drama u obrazovanju (Drama in education, DIE) i Pozorište u obrazovanju (Theatre in education, TIE), kao glavna sredstva u radu. Zbog toga je praćenje efekata primene projekta na ciljnu grupu uključilo praćenje stanja, promene i kvalitativnih preporuka u oblasti internet nasilja i preventivnih postupaka.

3. HIPOTEZA

U fokusu istraživanja praćenja efekata se nalazi ispitivanje potencijala TIE u prevenciji problema vršnjačkog nasilja u školama. Istraživanje počiva na prepostavci:

TIE može pomoći u senzitizaciji, otvorenosti i prevenciji vršnjačkog nasilja u školama, tako što pomaže učenicima da prepoznaju i sagledaju svoje ponašanje i ponašanje drugih.

4. POSTUPAK

U istraživanju je učestvovalo 257 u prvoj fazi i 266 u drugoj fazi učenika oba pola, od 5. razreda osnovnih škola do 2. razreda srednjih škola (profil učenika u prilogu: Anex 1, pp1; Anex 2, pp2), kao i njihovi nastavnici (tab. 1). Istraživanje je urađeno sa učenicima i nastavnicima iz tri beogradske osnovne škole i sa učenicima i nastavnicima iz jednog beogradskog srednjoškolskog doma. Istraživanje je sadržalo dve faze i trajajalo je dve godine. Program je u obe faze bio sačinjen od po pet blokova: (1) upitnici za učenike, koji se popunjavaju pre prisustvovanja predstavi, (2) izvodjenje predstave, (3) upitnici za učenike, koji se popunjavaju posle predstave, (4) upitnici za kontrolnu grupu učenika, koje popunjavaju učenici koji nisu prisustvovali predstavi, (5) diskusija sa nastavnicima. Prva faza je sprovedena u prvoj godini istraživanja, sa učenicima osnovnih škola (od 5. do 8.

razreda). Druga faza je nastavljena sledeće godine i obuhvatila je učenike od 7. do 8. razreda koji su bili 6. i 7. razred prethodne godine i nove učenike iz srednjih škola.

Broj učenika		
razred	I faza	II faza
V	46	
VI	116	
VII	70	117
VIII	25	67
I srednje		20
II srednje		62
Σ	257	266

Tab. 1. Broj učenika u istraživanju

4.1. Prva faza je uključila:

Blok 1 se sastojao sedam pitanja, osmišljenih da pruže informacije o tome koliko je učenicima bliska tema vršnjačkog nasilja (tab. 2).

-
1. Zaokruži definiciju koja za tebe bolje opisuje nasilništvo:
 - a) Nasilništvo se javlja kada jača, moćnija osoba povređuje ili zastrašuje manju odnosno slabiju osobu namerno i često.
 - b) Nasilništvo se javlja kada više osoba u grupi povređuju i zastrašuju jednu osobu.

 2. Da li si prisustvovao-la sceni nasilja u školi tokom prošle školske godine?
 - a) Da
 - b) Ne

 3. Ako da, kojoj vrsti nasilja si prisustvovao/la?
 - a) Verbalno - vređanje, vikanje...
 - b) Fizičko - šutiranje, guranje, šamar...

 4. Gde se nasilje dešavalо: (možeš da zaokružiš više odgovora)?
 - a) u školskom dvorištu
 - b) u školskom hodniku
 - c) u školskom toaletu
 - d) u učionici

 5. Da li si trpeo ili trpela nasilje?
 - a) Da
 - b) Ne

 6. Da li se do sada u školi na nekim časovima ili prilikama priča o nasilju?
 - a) Da

b) Ne

7. Da li si ikada učestvovala/vao na radionici u kojoj si glumio/la ili se kroz kreativni rad bavio-bavila nekom temom?

a) Da

b) Ne

Tab. 2. Prvi upitnik iz prve faze israživanja.

Predstave su de izvodile na školskim časovima. Predstave su bile u formi TIE i bavile su se temom vršnjačkog nasilja, izvodili su ih umetnici i dramski pedagozi iz Hleb teatra.

Blok 3 je bio upitnik za učenike sačinjen od dvanaest pitanja pripremljenih tako da pruže informacije o tome koliko su učenici spremni da pričaju o ličnim iskustvima u vezi sa vršnjačkim nasiljem, kao i o tome koliko su naučili prisustvujući predstavi, da li su zainteresovani da nastave sa projektom, itd (tab. 3).

1. Da li smatraš da je scena nasilja koju su glumci izveli realna?

a) Da

b) Ne

2. Da li si prisustvovao ili prisustvovala sličnim scenama u školi?

a) Da

b) Ne

3. Da li si ti nekada trpeo/trpela nasilje?

a) Da

b) Ne

4. Da li si ti nekada činio/činila nasilje?

a) Da

b) Ne

5. Šta misliš da bi bilo najbolje rešenje za osobu koja trpi nasilje?

a) da uzvrati nasiljem

b) da o problemu razgovara sa nastavnikom ili plihologom

c) da o problemu razgovara sa drugom ili drugaricom

d) da razgovara sa roditeljima

6. Da li smatraš da sad više znaš o ovoj temi?

a) Da

b) Ne

7. Kada bi ti glumio/glumila u sličnoj sceni, koju bi ulogu želeo ili želela da igraš?

a) nasičnika

b) žrtvu

c) posmatrača

8. Da li ti je predstava bila zanimljiva?

a) Da

b) Ne

9. Da li si nešto novo naučila ili naučio?

a) Da

b) Ne

-
10. Da li bi te zanimalo da se dramske radionice nastave u tvojoj školi?
- a) Da
 - b) Ne
-
11. Da li bi te zanimalo da se predstave rade na osnovu tema koje vi predlažete?
- a) Da
 - b) Ne
-
12. Da li te zanima dramska radionica koja bi sadržavala pokret, ples, muziku?
- a) Da
 - b) Ne
-

Tab. 3. Drugi upitnik iz prve faze istraživanja.

Blok 4 je bio upitnik sa pitanjima adaptiranim za kontrolne grupe učenika, koji nisu učestvovali na predstavama i imao je za cilj da se dobiju podaci uporedivi sa onima za učesnike programa.

4.2. Druga faza je uključila:

Blok 1 je sadržao devet pitanja organizovanih tako da se dobiju informacije u vezi sa tim koliko je učenicima bliska tema sajberbulinga i koliko su učenici iz prve faze napredovali u grupnoj komunikaciji, tj. da li uspešnije prepoznaju problem vršnjačkog nasilja u svojim odeljenjima (tab. 4).

-
1. Da li si prisustvovao-la nekom obliku vršnjačkog nasilja tokom prošle školske godine?
- a) Da
 - b) Ne
-
2. Oceni na skali od 1 do 5 prisustvo oblika vršnjačkog nasilja u tvom odeljenju (1 –nije priisutno, 5 –jako je prisutno):
- a) Verbalno - vređanje, vikanje...
 - b) Fizičko - šutiranje, guranje, šamar...
 - c) Socijalno – ogovaranja, širenje laži, izbegavanje, ponižavanje...
 - d) Internet (cyberbullying) – snimanje mobilnim telefonom i širenje kompromitujućih sadržaja putem interneta
-
3. Da li si nekada video-la neki sadržaj koji odgovara internet nasilju (cyberbullying)?
- a) Da
 - b) Ne
-
4. Oceni na skali od 1 do 5 koje sadržaje internet nasilja (cyberbullying) video-la na internetu (1 –nikada nisam video-la, 5 – stalno ih viđam):
- a) fotografije
 - b) video klipovi
 - c) ogovaranje
-
5. Da li ti je poznat neki slučaj internet nasilja (cyberbullying) u tvojoj školi?
- a) Da
 - b) Ne
-
6. Da li si nekada postavio-la neki kompromitujući sadržaj, svoj ili tuđi, na internet?
- a) Da
 - b) Ne
-
7. Da li si trpeo-la internet nasilje (cyberbullying)?
- a) Da
-

b) Ne

8. Da li se do sada u školi na nekim časovima ili prilikama priča o internet nasilju (cyberbullying)?

a) Da

b) Ne

9. Da li si ikada učestvovala u radionici u kojoj si glumio/la ili se kroz kreativni rad bavio/la nekom temom?

a) Da

b) Ne

Tab. 4. Prvi upitnik druge faze istraživanja.

Blok 2 su činile predstave koje su izvođene u školama u trajanju od 90 min, koje su izvođene pre ili posle časova. Predstave na temu sajberbulinga su izvodili umetnici i bile su interaktivne, u formi TIE.

Blok 3 je bio sačinjen od dvanaest pitanja pripremljenih tako da pokažu koliko su učenici sposobni da razumeju probleme sajberbulinga u svojim odeljenjima, da pričaju o njima itd. Važna pitanja su bila u vezi sa upotrebom TIE kao metode istraživanja, učenja i izražavanja učeničkih problema, osećanja, poteba itd (tab. 5).

1. Koliko je po tvom mišljenju realna priča koja je prikazana u predstavi? Oceni na skali od 1 do 5 (1 – uopšte nije realna, 5 – veoma je realna).

2. Koliko te je odgledana predstava podstakla da razmišljaš o opasnostima internet nasilja (cyberbullying)? Oceni na skali od 1 do 5 (1 – nimalo, 5 – veoma).

3. Da li ti je poznat neki slučaj internet nasilja (cyberbullying) u tvojoj školi?

a) Da

b) Ne

4. Da li si trpeo/la internet nasilje (cyberbullying)?

a) Da

b) Ne

5. Da li si ti nekada činio/la internet nasilje (cyberbullying)?

a) Da

b) Ne

6. Šta misliš da bi bilo najbolje rešenje za osobu koja trpi internet nasilje (cyberbullying)?

Oceni na skali od 1 do 5 (1 – loše rešenje, 5 – najbolje rešenje):

a) Da čuti o problemu.

b) Da o problemu razgovara sa nastavnikom ili plihologom.

c) Da o problemu razgovara sa drugom/drugarcicom.

d) Da razgovara sa roditeljima.

e) Još nešto (predloži): _____

* Kako bi ti pomogao/la osobi koja trpi elektronsko internet nasilje (cyberbullying)?

7. Oceni koliko novog si naučio/la o internet nasilju (cyberbullying), gledajući predstavu.

Oceni na skali od 1 do 5 (1 – ništa novo nisam naučio/la, 5 – sve mi je bilo potpuno novo saznanje).

8. Kada bi ti glumio/glumila u sličnoj predstavi, koju bi ulogu želeo ili želela da igraš?

-
- a) žrtvu
 - b) nasilnika
 - c) posmatrača
 - d) roditelje
 - e) nastavnike
-

9. Oceni koliko ti je predstava bila zanimljiva (1 – uopšte ne, 5 – jako).

10. Da li bi te zanimalo da se dramske radionice na ovu temu nastave u tvojoj školi?

- a) Da
 - b) Ne
-

11. Da li bi te zanimalo da se predstave rade na osnovu tema koje vi predlažete?

- a) Da
 - b) Ne
-

12. Da li te zanima dramska radionica koja bi sadržala pokret, ples, muziku?

- a) Da
 - b) Ne
-

Tab. 5. Drugi upitnik druge faze istraživanja.

Blok 4 je obuhvatao intervjue sa nastavnicima koje smo sprovodili posle svake odigrane predstave u školama. Bili su u vezi sa učeničkim reakcijama tokom i nakon gledanja predstave, temom koju obrađujemo i obrazovnim kapacitetom našeg programa. Nastavnici su bili uključeni tokom celog projekta kao saradnici. Oni su davali mišljenja u vezi sa obrazovnim kapacitetom našeg programa i prilagođenosti predstava učenicima. Na svakom performansu odigranom u školi je uvek prisustvovao najmanje jedan nastavnik. Gledali su i u kontinuitetu pratili reakcije učenika. Saradnja sa nastavnicima je smatrana veoma važnom karikom u projektu jer se kroz osnaživanje dela nastavnika bezbedjuje održivost i trajnost pozitivnih efekata projekta.

Tokom projekta smo organizovali tri okrugla stola za nastavnike i učenike i intervjuisali nastavnike. Okrugle stolovi za nastavnike i njihove učenike smo organizovali po završetku ciklusa predstava u svakoj školi. Tokom toga smo razgovarali sa nastavnicima o sprovedenom programu. Učenici su, takođe bili prisutni jer je ideja ovog projekta da se otvore komunikacijski kanali u školama.

4.3. Statistička analiza

Da bismo proverili razlike između dobijenih vrednosti u učesničkim i kontrolnim grupama, poredili smo rezultate pomoću T-testa.

5. REZULTATI I DISKUSIJA

Posle sakupljanja upitnika i intervjua, poređenjem podataka dobili smo sledeće rezultate:

5.1. PRVA FAZA

Prva faza istraživanja je bila fokusirana na markiranje prisustva vršnjačkog nasilja u odeljenjima osnovnih škola. Osnovni cilj je bio da se učenici navedu na razmišljanje o

prisustvu vršnjačkog nasilja u njihovim odeljenjima, kao i da se snimi stepen i prisustvo ove pojave.

5.1.2. Blok 1 iz prve faze

Učenici bi odgovorili na prvi upitnik pre izvođenja predstave. Dobijeni rezultati su pokazali koliko su učenici informisani u vezi sa temom nasilja i bulinga.

Prvo pitanje je bilo: "Koja je najbolja definicija nasilja?" a kao odgovori su bile date dve opcije. Učesnici su imali mogućnost da obeleže definiciju koja je ispravna po njihovom mišljenju. Trik u tim pitanjima je bio u tome što su obe definicije tačne (Blazić, 2013). Dobijeni rezultati su pokazali da su učesnici dobro informisani u vezi sa temom. Svaku ponuđenu rečenicu je označilo više od 34% učesnika. Većina učenika misli da je najbolja definicija nasilja situacija u kojoj snažnija i mnogo jača osoba namerno i često povređuje slabiju osobu. U prethodnoj diskusiji smo naveli da postoji mnogo različitih definicija nasilja, ali je opšteprihvaćeno da nasilno ponašanje može biti definisano kao namerna i repetitivna demonstracija fizičkih i verbalnih formi agresije koje imaju za svrhu uzrokovanje fizičkih povreda, psihičkog bola, patnje ili dokazivanje kontrole i moći nad drugom osobom (Davidović, 2012; Popović-Ćitić, 2006).

Drugo pitanje je bilo: "Da li si prisustvovaо/la u nekoј sceni nasilja u školi u toku prethodne školske godine?". Pitanje je bilo postavljeno na početku školske godine. Dobijeni rezultati pokazuju da je više od 55% učesnika prisustvovalo situacijama nasilja (kao nasilnici, žrtve ili posmatrači). 31 do 45% učesnika je obeležilo da nisu prisustvovali scenama nasilja u poslednjih godinu dana. Ovi rezultati su pokazali relativni visok stepen iskustva sa nasiljem, što upućuje da postoji potreba da naše škole budu učesnici u projektima poput ovog koji smo započeli.

Treće pitanje je bilo formirano sa ciljem da pokaže kojoj vrsti nasilja su učesnici koji su na prethodno pitanje odgovorili sa "da" prisustvovali. Rezultati su pokazali da je bilo više žrtava verbalnog nego fizičkog nasilja, ali i da razlika između ove dve kategorije nije velika; rezultati učenika 5. razreda su pokazali da kod njih ne postoji bitna razlika između verbalnog i fizičkog nasilja; dobijeni rezultati iz odgovora učenika 7. razreda su pokazali da je kod njih više prisutno fizičko nasilje nego verbalno; dobijeni rezultati iz odgovora učenika 8. razreda su pokazali da je kod njih duplo više prisutno verbalno nasilje nego fizičko.

Četvrto pitanje je davalo informacije o tome gde se nasilje dešavalо. Ispitanici su mogli navedu i druga mesta; jedan učenik je naveo "u svlačionici". Dobijeni rezultati su pokazali da se nasilje najčešće dešava u školskom dvorištu (46-63%) i u školskim hodnicima (37-56%), a da je manje prisutno u učionici (19-34%) i u školskom toaletu (9-23%).

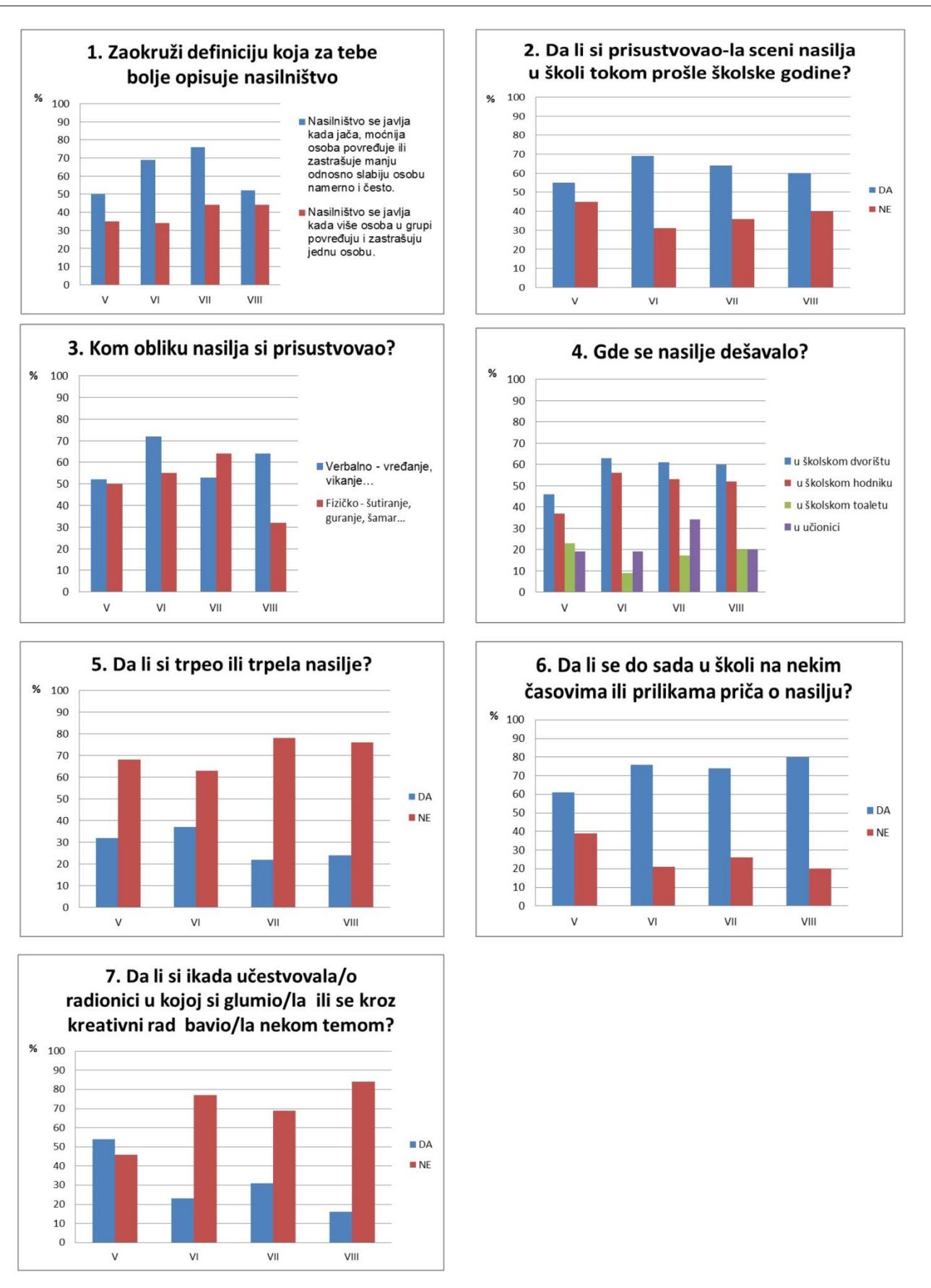

Fig. 1. Prvi upitnik iz prve faze istraživanja, Blok I. 5th, 6th, 7th i 8th razredi su označeni simbolima V, VI, VII i VIII.

U petom pitanju smo pitali učesnike da li su ikada bili žrtve nasilja. Najčešći odgovor je bio "ne" (63-78%), ali je zabrinjavajuće da je između 22 do 37% učesnika bilo žrtva nasilja. Učenici 5. i 6. razreda su sebe više identifikovali kao žrtve (32-37%), nego učenici 7. i 8. razreda (22-24%). Statistička analiza je pokazala da postoji značajna statistička razlika između kontrolne grupe, eksperimentalne pre-test grupe (testiranih kao jedna grupa) i eksperimentalne post-test grupe (nakon primene projekta) (Anex1, pp2).

U šestom pitanju smo pitali učesnike da li oni razgovaraju u vezi sa bulingom u školi. Najviše je dato pozitivnih odgovora (61-80%). Rezultati su takođe pokazali da učesnici 5. razreda manje pričaju o bulingu u školi (61%) u odnosu na starije učenike.

Poslednje pitanje iz upitnika, sedmo, je bilo u vezi sa iskustvom učesnika u radionicama na temu nasilja realizovanih kroz dramu ili neka druga kreativna sredstva. Učesnici su odgovorili da imaju srednju meru iskustva u radu sa umetničkim medijima na temu nasilja (15-54%). Učesnici su odgovorili da imaju iskustva u umetničkom radu na temu nasilja (15-54%). Interesantno je da su rezultati pokazali da su mlađi učesnici naveli da imaju više iskustva nego stariji; više od 50% učenika 5. razreda je odgovorilo sa "da". Ovo pitanje pokazuje da je dramsko obrazovanje ipak prisutno u školama kroz različite forme rada (fig. 1).

5.1.3. Predstava "Ranac"

Pošto bi učenici odgovorili na prvi upitnik u prvoj fazi istraživanja, odlazili smo u učionice, gde su se izvodile predstave.

Predstava koji smo izvodili u prvoj fazi istraživanja se zove "Ranac" i realizovana je u formi teatra. Problem vršnjačkog nasilja je predstavljen u nizu scena u kojima je ponavljan u različitim oblicima, do vrhunca: najdirljivije scene koja je predstavio dečaka – žrtvu nasilja kojeg drugovi iz odeljenja tretiraju kao stvar – njegov ranac. Predstava traje deset minuta i nastavlja se radionicom i razgovorom sa učenicima. Ukupno dešavanje traje 45 minuta, tj. jedan školski čas.

Predstava od deset minuta ima za cilj da podstakne promišljanje i empatiju kod učesnika i učini ih osjetljivijima na temu. Nakon predstave facilitator poziva učenike da se uključe u radionicu. Prvi zadatak kojem je izložena grupa je bio da pozicioniranjem u prostoru prikažu svoj odnos prema vršnjačkom nasilju; učenici su pozicijama svojih tela ocenjivali svoj lična iskustva u vezi sa nasiljem. Ostatak radionice je usmeren na učenička iskustva u vezi sa vršnjačkim nasiljem, anliziranjem uloge nasilnika, žrtve i ostalih, koja su istraživana upotrebot različitim dramskim vežbi i igara. Glavni cilj radionice je da otvorí kanale komunikacije u odeljenju i omogući registrovanje i promišljanje ovih neprijatnih tema. Tokom radionice pokušavali smo da ukažemo učenicima da su oni zajednica koja treba da sarađuje (odatle potiče ime projekta "Zajedništvo") i da štiti svakog pojedinca. Sledeći važan cilj je bio da se razgovara sa učenicima o tome kako bi sve moglo da se reaguje u situaciji vršnjačkog nasilja.

Atmosfera u toku radionice je varirala od grupe do grupe, ali smo na svakoj radionici primetili da eskalira kako se bliži kraj. Primetili smo da su učenici bili zadovoljni ovakvim modelom rada. Učenici su bili dosta zainteresovani za dramski rad.

Sa metodološke tačke gledišta, radionica je forma aktivnosti u kojoj je svaki učesnik uključen u grupne aktivnosti i aktivni rad/ učenje kroz ovo iskustvo (Ognjenović et al, 1996). Centralna aktivnost je razmena unutar krug, ostvarivanje prava da se uključuje, sa svakim učesnikom koji doprinosi procesu grupnog rada. Ovo daje svakom učesniku mogućnost da stvara društveni događaj koristeći različite modele izražavanja. Osim toga, isključuje pojavu interakcije uže grupe pojedinaca dok su ostali pasivni, odnosno sprečava formiranje malih privilegovanih krugova unutar kruga (Ognjenović, Škorc, 2003). Ovaj participativni oblik rada kao metod nedostaje u obrazovanju, a donosi vidljivu razvojnu dobit za učesnike.

5.1.4. Blok 3 iz prve faze

Posle prisustvovanja predstavi i radionici, učesnici su popunjivali drugi upitnik koji je sastavljen tako da analizira efekte prethodne predstave. Kontrolna grupa učenika koja nije prisustvovala predstavi i radionici je takođe popunjavla upitnik.

U prvom pitanju smo pitali učesnike da li misle da je scena iz performansa realna. Najčešći odgovor je bio da scena jeste realna (70-100%). Stariji učesnici su se više slagali da je scena realna nego mlađi; učenici 8. razreda su odgovorili sa 100% da je scena realna.

Drugo pitanje je ispitalo da li su učenici ikada prisustvovali sličnoj sceni u njihovoј školi. Dobijeni rezultati su pokazali povećanje pozitivnih odgovora počevši od učenika 5. razreda prema učenicima 7. razreda (od 40% do 72%) i zatim naglo opadanje pozitivnih odgovora kod učenika 8.razreda (17%). To smanjenje pozitivnih odgovora se može objasniti porastom verbalnog nasilja kojeg nije bilo u Bloku 1 (fig.1).

Trećim pitanjem smo proverili da li su ikada bili žrtve bulinga. Odgovore na to pitanje možemo da uporedimo sa istim pitanjem iz Bloka 1: "Da li si ikada bio/la žrtva nasilja?". Dobijeni rezultati su nam pomogli da uvidimo koliko je radionica pomogla učesnicima u prepoznavanju svog ponašanja. Pozitivni odgovori su varirali od 34% do 83%. Ovde smo uvideli porast broja pozitivnih odgovora od 5. do 8. razreda. Ovi rezultati pokazuju značajnu razliku kada ih uporedimo sa datim pozitivnim odgovorima na slično pitanje iz Bloka 1 (22-37%). Isti trend se pokazao i kod kontrolne grupe, koja je dala 20% pozitivnih odgovora. Analizirajući ove rezultate, možemo da zaključimo da je radionica imala pozitivan efekat, tj. da je pomogla učesnicima da prepoznaju svoje agresivno ponašanje.

Četvrto pitanje ispituje u kolikoj meri su učesnici prepoznali svoje agresivno ponašanje. Rezultati su pokazali da prisustvo pozitivnih odgovora opada od 5. do 8. razreda (36-13%). Rezultati kontrolne grupe su, takođe, pokazali manje prisustvo pozitivnih odgovora (13%).

Peto pitanje ispituje šta učesnici misle o mogućim rešenjima za žrtvu vršnjačkog nasilja. Ponuđeni odgovori su bili: da maltretirana osoba treba da uzvrati nasilnim ponašanjem, da razgovara sa nastavnikom, drugom ili roditeljima u vezi sa problemom. Učesnici su takođe mogli da predlože i neku drugu mogućnost. Najčešći odgovori su bili da žrtva treba da se obrati nastavniku (20-66%) ili da razgovara sa svojim roditeljima o problemu (45-66%). Rezultati kontrolne grupe su pokazali da je 74% učenika odgovorilo da žrtva treba da razgovara sa roditeljima. Učenici su predlagali da žrtva razgovara sa: nasilnikom, psihologom, pedagogom, razrednim starešinom, direktorom škole. Većina učenika je iznela da žrtva ne sme da čuti o problemu. Ako bi se vršnjačko nasilje nastavilo i školska organizacija ne bi uspevala da pronađe ni jedno rešenje kojim bi ga zaustavila, učenici su predložili da bi bilo neophodno tražiti pomoć neke zvanične institucije. Neki učenici su naveli da učenici ne mogu dobiti pomoć u prevenciji i sanaciji bulinga od školskih nastavnika; ovo ukazuje da je nastavnicima potrebna pomoć vaninstitucionih organizacija u rešavanju ovog problema. Izvesno je da slika o potencijalnim rešenjima odražava opštu sliku škole i života u kome odrastaju mladi ljudi – značaj roditelja, nastavnika i policije se smanjuje sa uzrastom a pojavljuju se drugi oblici rešenja.

Rezultati ranijih istraživanja u srpskim školama pokazuju da je najuspešniji pristup prevenciji školskog nasilja onaj koji: uključuje sve ljude u školi, učenike i osoblje; koji započinje ranije - od predškolskih godina; prožima ceo obrazovni program i nije ograničen na pojedinačne učenike ili pojedinačne teme ili odeljenja; koji se fokusira na izgradnju pozitivne klime u školi; koji ne toleriše nasilje i u kome se lepo ponašanje ohrabruje i nagrađuje. Preventivni programi su bili mnogo uspešniji kada su imali podršku nastavnika, roditelja i društvenog okruženja u kojem je škola smeštena. Uloga nastavnika je naročito važna u primeni programa prevencije koji mogu biti realizovani u okviru obrazovnog rada u razrednoj zajednici, a čiji je cilj da u kontinuitetu poboljšavaju prosocijalno ponašanje koje treba postići razvijanjem empatije i altruizma, osećaja samopouzdanja i samopoštovanja i sticanjem veština nenasilne komunikacije (Đurišić, 2015; Popović-Ćatić, 2012).

Šestim pitanjem smo pitali učesnike da li misle da su bolje informisani u vezi sa temom posle prisustva predstavi i radionici. Dobijeni rezultati su pokazali da 62% to 79% učesnika misli da su naučili više u vezi sa bulingom na našoj radionici. Rezultati potvrđuju nalaze da su radionice dobar razvojni model za učenje (Ognjenović et al, 1996) (fig.2A).

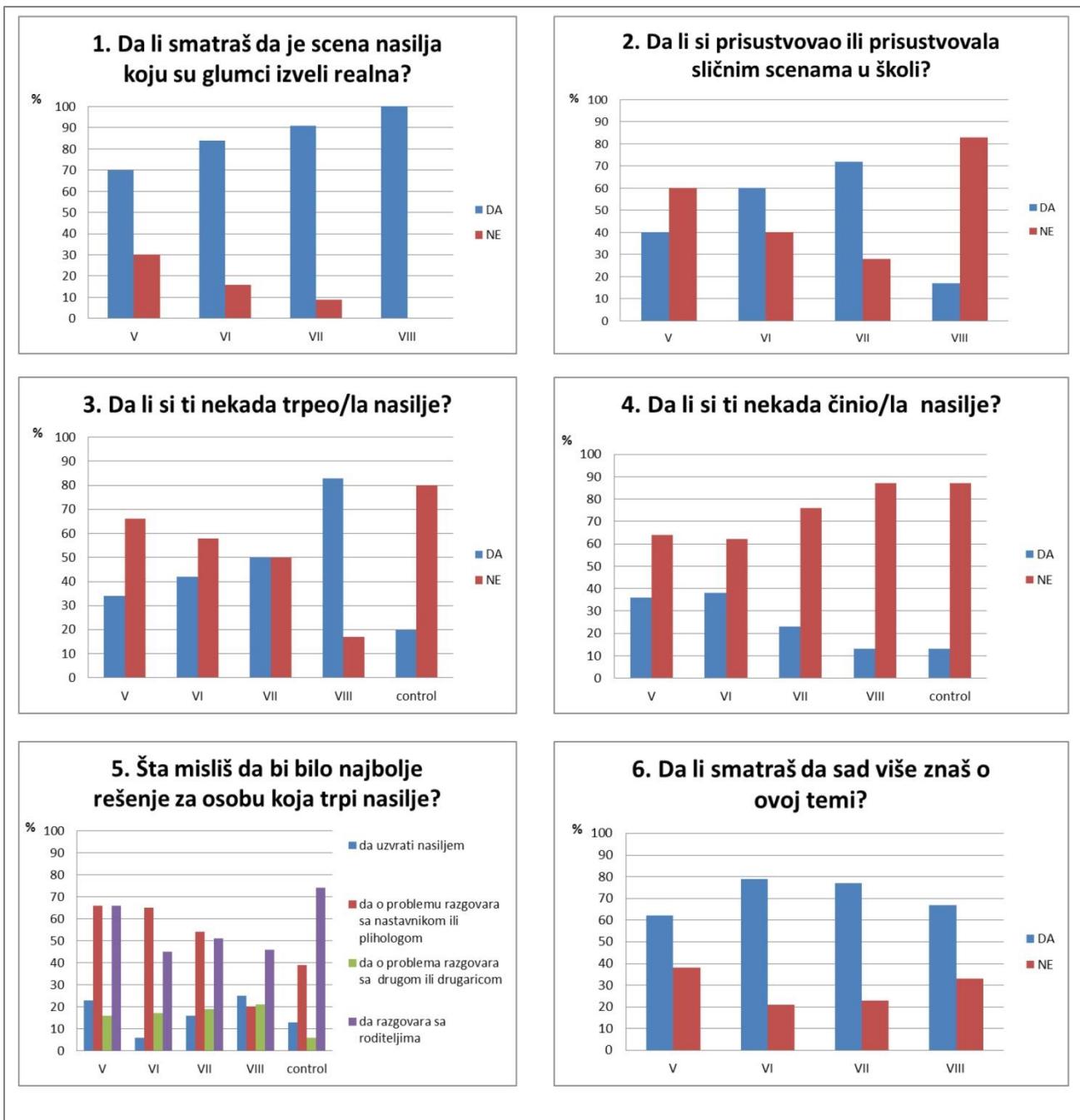

Fig. 2a. Drugi upitnik iz prve faze istraživanja, Blok2. 5th, 6th, 7th i 8th razredi su označeni simbolima V, VI, VII i VIII.

Sedmo pitanje je bilo: "Kada bi igrao/la u predstavi u vezi sa bulingom koju bi ulogu voleo/la da igraš. Ponuđeni odgovori su bili: nasilnik, žrtva, posmatrač. Najviše učesnika je odgovorilo da bi igrali ulogu posmatrača (50-73% učenika koji su učestvovali na radionici i 81% iz kontrolne grupe koji nisu učestvovali). Bilo je zanimljivo da su učenici na isto pitanje za vreme radionica odgovorili da bi većina izabrala da igra ulogu žrtve.

Osmo pitanje koje smo postavili učesnicima je bilo da li im je predstava bila zanimljiva. Većina je odgovorila da jeste (86-100%). Takođe smo pitali i kontrolnu grupu da li su

zainteresovani da učestvuju u dramskim radionicama u školi i oni su odgovorili pozitivno 90%.

Deveto pitanje je glasilo: da li ste naučili nešto novo u vezi sa bulingom na predstavi. 73-95% učenika je potvrdilo da je naučilo nešto novo u vezi sa bulingom na predstavi. Najviši rang pozitivnih odgovora su imali učenici 8.razreda (95%).

Rezultati desetog pitanja su pokazali da su učenici zainteresovani da nastave učešće na dramskim radionicama. 84-91% je odgovorilo pozitivno. Kontrolna grupa je takođe odgovorila da bi voleli da učestvuju na dramskim radionicama u vezi sa bulingom (87%). To nam je bila važna informacija zbog toga što smo planirali da nastavimo radionice sa istim grupama u narednoj fazi projekta. Statistička analiza je pokazala da je eksperimentalna grupa više zainteresovana za učestvovanje na dramskim radionicama, ako bi se nastavile od kontrolne grupe (Anex1, pp3).

Rezultati dobijeni iz jedanaestog pitanja polazali su da su učenici zainteresovani za pripremanje performansa u vezi teme koju oni budu predložili. Ti rezultati su u skladu sa našom idejom da radomo kreativni dramski proces pripremajući performans sa učenicima. Kreativni dramski proces podrazumeva ciklus dramskih radionica kojim se sakupljaju i razvijaju lični materijali učesnika (ideje, stavove, impresije, sugestije, itd). Ovaj materijal grupa zajedno sa fasilitatorima prerađuje i razvija do finalnog performansa. Eksperimentalna grupa je mnogo više zainteresovana za pripremanje predstave na osnovu njihovih tema od kontrolne grupe. Rezultat je statistički odobren (Anex1, pp3).

Poslednje, dvanaesto pitanje je glasilo: koliko ste zainteresovani za učešće u radionicama koje sadrže ples, pokret, muziku. Rezultati su pokazali da je većina učenika zainteresovana (80-87%). 70% učenika iz kontrolne grupe je takođe odgovorilo pozitivno. Rezultati pokazuju da su učenici zainteresovani za različite pozorišne medije. Postoji statistički značajna razlika između kontrole i eksperimentalne grupe (Anex1, pp3), koje nisu jednako zainteresovane da se oprobaju u dramskim radionicama koje sadrži pokret, ples i muziku (fig.2b).

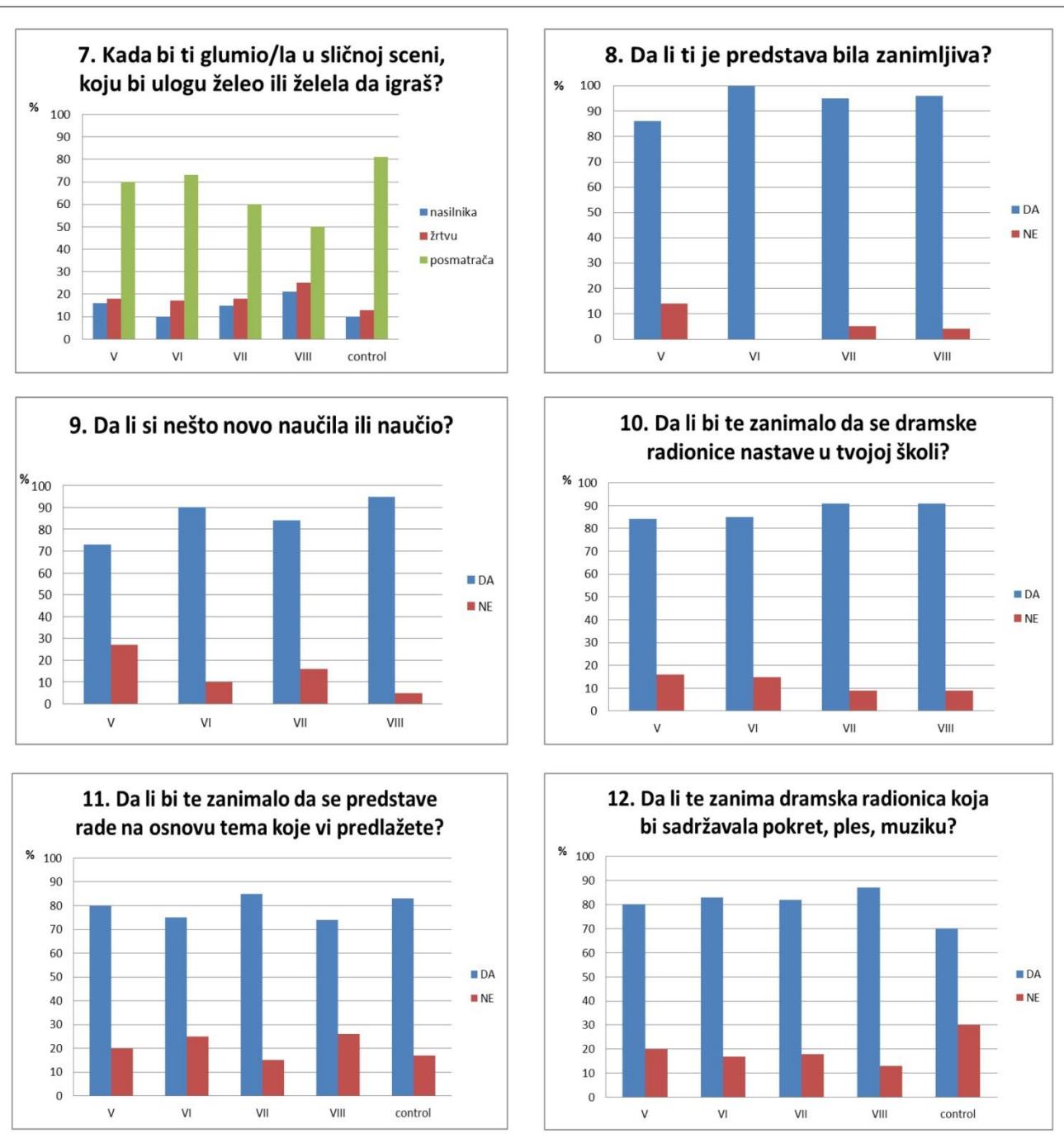

Fig. 2b. Drugi upitnik iz prve faze istraživanja, Blok2. 5th, 6th, 7th i 8th razredi su označeni simbolima V, VI, VII i VIII.

5.2. DRUGA FAZA

U drugoj fazi istraživanja smo odlučili da fokusiramo rad na temu sajberbulinga koja se pokazala kao veoma značajna tokom interaktivnog dela prve predstave. U interaktivnom delu prve predstave smo delili učesnike u grupe i pozivali ih da pripreme kratke dramske situacije u vezi sa najreprezentnijim situacijama bulinga u njihovom odeljenju. U scenama koje su predstavili je uvek neko od likova fotografisao/snimao situacije bulinga mobilnim telefonom.

Druga faza istraživanja je počela u novoj školskoj godini. Učesnici su bili učenici iz 6. i 7. razreda osnovne škole koji su učestvovali u prvoj fazi istraživanja i nova grupa učenika iz 1. i 2. razreda srednje škole. Početna ideja je bila da uključimo samo učenike 1. razreda srednje škole i uporedimo ih sa iskustvima učenika 8. razreda od prethodne godine. Srednje škole su izabrane slobodno, jer su učenici nastavili obrazovanje u različitim školama. 2. razredi su dodati u istraživanje zbog preporuke nastavnika koji su gledali predstavu.

5.2.1. Blok 1 iz druge faze

Učenici su odgovarali na prvi upitnik pre gledanja predstave. Dobijeni rezultati su pokazali koliko su učesnici naučili o bulingu tokom prve faze, koliko su bili informisani o sajberbulingu i koliko imaju iskustva u drami u obrazovanju.

Prvo pitanje je bilo: "Da li si prisustvovao/la nekoj vrsti bulinga prošle školske godine?". Pitanje je isto kao drugo pitanje iz prvog upitnika iz prve faze. Ideja zbog koje smo postavili isto pitanje je bila da proverimo da li se i koliko problem bulinga promenio za vreme jedne školske godine. Dobijeni rezultati su pokazali da je buling najfrekventniji u 7. razredu (61%). Najniže prisustvo bulinga pokazuju rezultati dobijeni od 2. razreda (29.5%) srednje škole. 8. razred i 1. razred srednje škole su bili u sredini (53% and 44%). Kontrolna grupa je odgovorila sa "da" u 35% slučajeva. Rezultat je u skladu rezultatima prethodnih istraživanja koja ukazuju na najvišu zastupljenost vršnjačkog nasilja u ranom adolescenskom uzrastu između jedanaeste i dvanaeste godine (Popadić, 2009). Takođe je prisutna razlika među učenicima istog uzrasta, koja ukazuje da se kod učesnika programa povećalo uviđanje vršnjačkog nasilja i spremnost na razgovor o njemu. Osim navedenog, 6.razred je imao 69%, 7. 65%, 8. 58% pozitivnih odgovora, a kontrolna grupa 72%. Prema rezultatima, prisustvo bulinga u školama je značajno manje. U okviru programa prevencije su nam svakao poznate akcije koje su preduzele zvanične državne institucije kao i nevladin sektor, ali verujemo da je ovaj metod drugaćiji jer provocira emocionalna iskustva, tako da verujemo da je imao uticaja u otvaranju ovog problema i prevenciji bulinga.

Drugim pitanjem smo tražili od učenika da rangiraju vrste ponuđenog vršnjačkog nasilja na osnovu prisutnosti u njihovom odeljenju. Sve testirane grupe su najviše ocenile verbalno nasilje, najniže internet nailje. Dobijeni rezultati opadaju od sedmog razreda OŠ ka prvom razredu SŠ. Najviše ocene vršnjačkog nasilja su zabeležene kod 7. Razreda i mogle bi da se objasne specifičnošću socio-emocionalnog stanja u adolescentskom periodu koje u svom repertoaru ima i agresivno ponašanje (Goleman, 2006).

Treće pitanje je bilo u vezi sa iskustvom učenika u sajberbulingu. Rezultati su pokazali da su sve grupe imale više u 50% slučajeva iskustva u sajberbulingu, kao i da je sajberbuling najviše prisutan u 2. razredu srednje škole. To je očekivano, s obzirom na to da sa odrastanjem raste i stepen ovladavanja internet komunikacijom.

Četvrtim pitanjem smo pitali učenike da ocene koliko često vide provokativne fotografije, video priloge i ogovaranja na internetu. Ovo pitanje je imalo za cilj da pokaže učeničko

ponašanje kada je u pitanju širenje kompromitujućih sadržaja. Rezultat je sličan rezultatu dobijenom na drugo pitanje gde su bili pitani u vezi sa vrstom bulinga. Ogovaranje je ocenjeno najvišom ocenom i najviše ocene za sve kategorije su dobijene od učenika 1. Razreda srednje škole. Provokativne fotografije su bile na drugom mestu, a video prilozi na trećem mestu. Dobijeni rezultati pokazuju jaku povezanost i paralelu između realnog i virtualnog sveta i takođe prisustvo sajberbulinga u realnoj učeničkoj sredini (fig.3a).

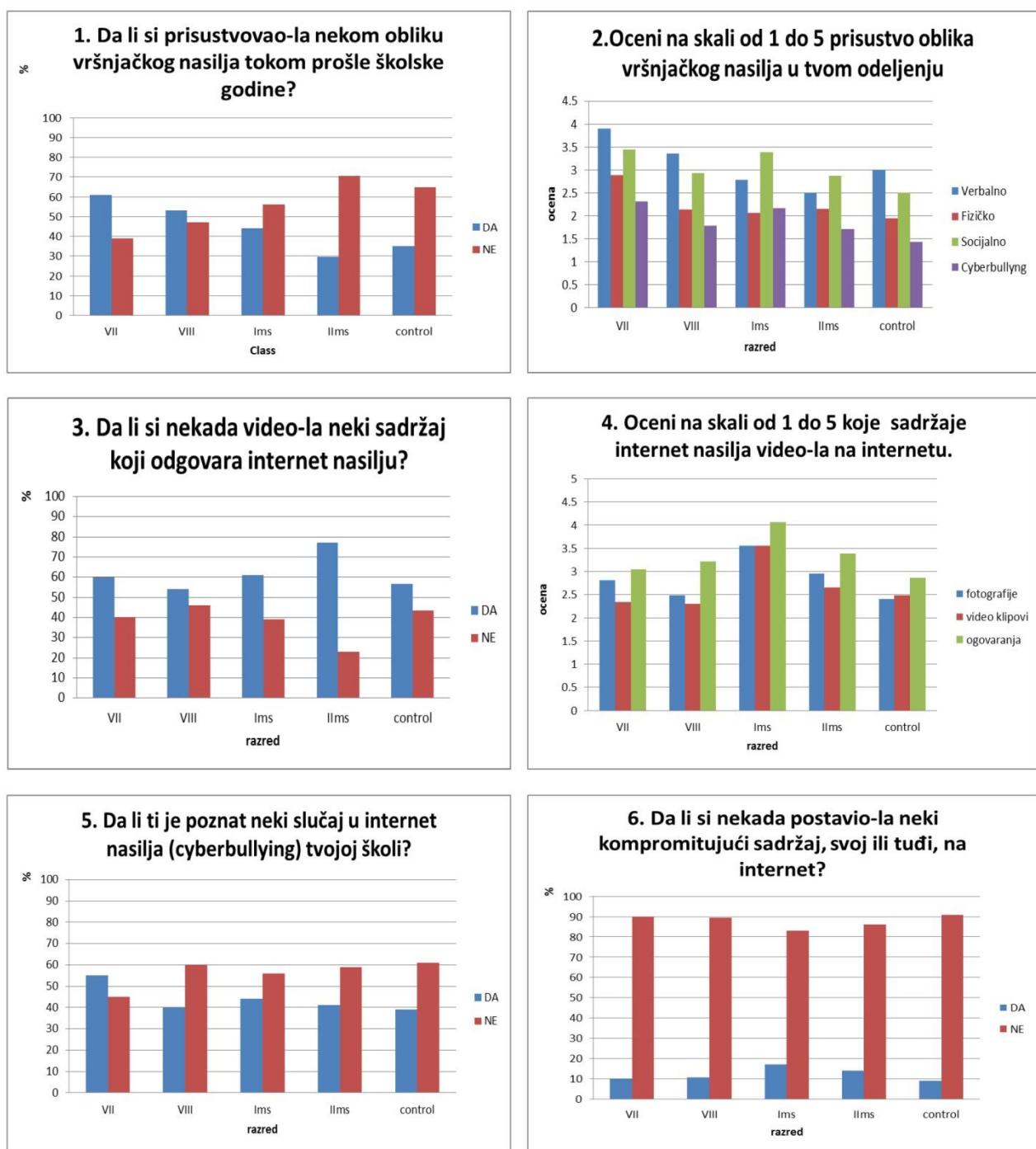

Fig. 3a. Prvi upitnik iz druge faze istraživanja, Blok 2. 7. i 8. razredi osnovne škole i 1. i 2. srednje škole su označeni simbolima VII, VIII, Ims i Ilms.

Petim pitanjem smo pitali učenike da li im je poznat neki slučaj sajberbulinga u njihovoј školi. Samo su učenici 7. razreda odgovorili pozitivno sa više od 50%. Ostali su odgovorili sa oko 40% pozitivnih odgovora. Rezultati su pokazali manji opseg sajberbulinga nego što je zabeleženo u podacima u literaturi iz 2013, gde je bilo istaknuto da je bio između 62 i 84%, što ukazuje verovatno na to da su različite aktivnosti sprovedene sa učenicima imale efekta na smanjenje učestalosti (Popadić, Kuzmanović, 2013).

Šesto pitanje je bilo "Da li si ikada postavio/la neki kompromišući sadržaj na internet svoj ili nekog drugog?" Pozitivnih odgovora je bilo oko 10%. Najviše pozitivnih odgovora je dao 1. razred srednje škole (17%). Ta ocena je takođe pokazala najvišu stopu prisustva sajberbulinga (fig. 3a). Moguće je da razlog leži u situaciji promene socijalnog okruženja, napuštanju stare, poznate grupe i prelasku u novu, izazovnu socijalnu situaciju u kojoj se učenici ne poznaju dobro i teže da zauzmu socijalne pozicije.

Sedmo pitanje je glasilo: "Da li si ikada bio/la žrtva sajberbulinga?". Dobijeni rezultati ukazuju da su žrtve prisutne u svim razredima (7-12.5%). Najviša stopa sajberbulinga je bila u 7. razredu (12.5%). Najniža stopa je bila u 1. razredu srednje škole. (5.5%). U kontrolnoj grupi je bila 9%.

Osmim pitanjem smo pitali učenike da li pričaju u vezi sa sajberbulingom u učionici ili na nekom drugom mestu. Većina je odgovorila da razgovaraju više od 50%. Zanimljiv je bio odgovor učenika 2. razreda srednje škole koji su odgovorili pozitivno 75%.

Deveto pitanje je bilo: "Da li si ikad bio/la na radionici na kojoj se kroz dramu ili neki drugi kreativan način obrađivala neka tema?". Takvo pitanje se našlo i u upitniku u prvoj fazi. Ideja zbog koje se ponovilo je bila da se preciznije snimi prisustvo drame u obrazovanju kao oruđa za rešavanje važnih učeničkih problema. Rezultat je varirao; pokazao je da su učenici 8. razreda imali najviše iskustva u DIE (79%), a učenici 2. razreda najmanje (29,5%); učenici 1. razreda (71%), učenici 7. razreda (45%). Kontrolna grupa je pokazala prosek (49%). Rezultati dobijeni u prvoj fazi su imali nižu stopu pozitivnih odgovora: 6. i 7. razred je imao 26 i 21%, 8. razred 15%. Povećavanje kod 6. i 7. razreda od prošle godine koji su ove godine 7. i 8. razred može biti zbog upotrebe dramskih tehnika na običnim časovima (fig.3b).

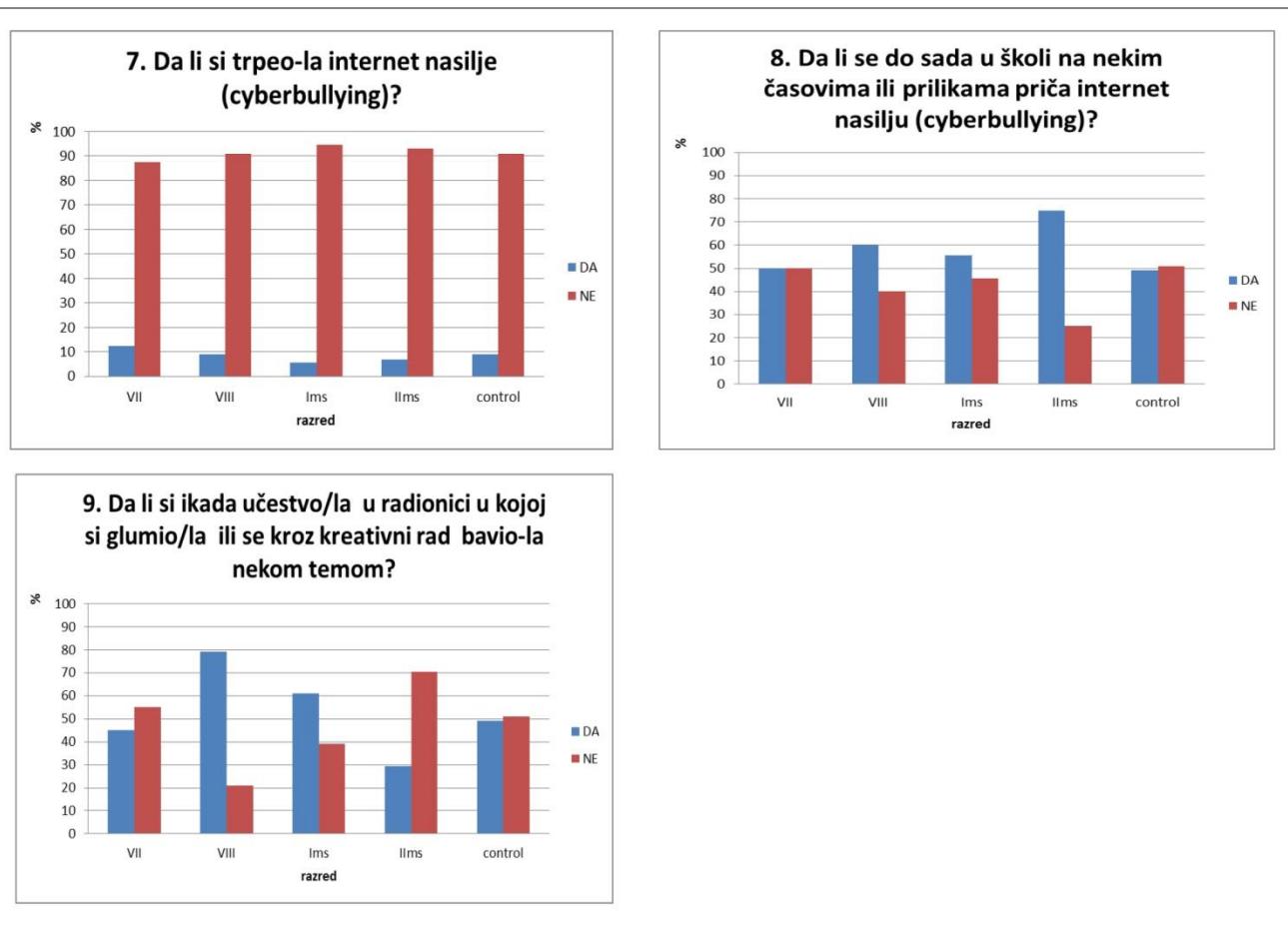

Fig. 3b. Prvi upitnik iz druge faze istraživanja, Blok 2. 7. i 8. razredi osnovne škole i 1. i 2. srednje škole su označeni simbolima VII, VIII, Ims i IIms.

5.2.2. Blok 2 iz druge faze: Predstava “Prašuma svetske mreže”

Pošto bi svi učenici predali popunjene upitnike, sledilo je izvođenje predstave. Trajanje predstave je bilo 90 min ili dva školska časa i bila je izvodena za jedno odeljenje.

Predstava je interaktivna, u formi mjuzikla. Tema je u vezi sa mladom devojkom koja je žrtva sajberbulinga. Nju maltretiraju njene školske drugarice, jer su ljubomorne na njen uspeh. Devojka ni od koga nema podršku – od prijatelja, niti od roditelja i odlučuje da se ubije. Od tog momenta je publika odgovorna za devojčinu sudbinu i na njoj je da pronađe najbolje rešenje za nju.

Predstava sadrži DIE elemente prisutne u segmentima kada glumci razgovaraju sa publikom i daju joj ulogu u performansu koristeći dramsku tehniku glumac-nastavnik. Publika je uključena sve vreme trajanja performansa, ona daje svoje mišljenje u vezi sa svakim problemom i ona saoseća sa likovima, posebno sa glavnim likom, i tada joj postaje neprijatno zbog ličnih grešaka. Izlazak iz zone komfora tera učenike da razmišljaju o problemu sajberbulinga i traženju mogućih solucija za njegovo razrešenje.

Posle predstave sledi diskusija tokom koje učenici imaju mogućnost da daju povratne informacije o predstavi ili da podele neko svoje lično iskustvo. Učenici su bili veoma otvoreni jedni prema drugima tokom čitavog procesa.

Predstava je ozbiljna i otvara ključni problem sajberbulinga - činjenicu da jednom objavljeni materijali na internetu ostaju zauvek i nije ih moguće ukloniti. Najmlađi učenici nisu razumeli tu činjenicu i naše iskustvo je pokazalo da su njima ove predstave pomagale da bolje sagledaju posledicu sajberbulinga. U najdramatičnijim scenama su često počinjali da se smeju, što pokazuje njihovu prirodnu reakciju na nekomifornu situaciju i više predstavlja odbranu od neprijatnosti nego pravi smeh. Stariji učenici su dobro razumeli problem, zato su diskutovali o mogućim rešenjima za žrtvu kako ne bi oduzela sebi život. Ovi trenuci su matrani veoma važnim delom procesa, jer su učenici tada počeli da razmišljaju o podršci prijatelju i konkretni načinima pomoći, situaciji koja je retka u savremenom društvu, posebno za decu i mlade iz digitalne ere (Kaukiainen, et al, 1999).

Daniel Goleman (2006) u svom objašnjenju emocionalne nemoći i društvene inteligencije opisuje pet skupova veština koje čine emotivnu inteligenciju: (1) samosvest, sposobnost prepoznavanja sopstvenih emocija i prepoznavanje kako te emocije deluju na druge; (2) samoregulacija, sposobnost promišljanja pre delovanja, kontrolisanje svojih impulsa; (3) unutrašnja motivacija, sposobnost da se nešto uradi zbog unutrašnjih, a ne spoljnih razloga; (4) empatija, sposobnost razumevanja emocionalne strukture drugih ljudi; i (5) socijalne veštine, sposobnost pronalaska i izgradnje veza između ljudi. On je zagovarao koncept po kome se emotivna i socijalna inteligencija mogu razvijati čitav život.

Pozorišno iskustvo je specifično jer stvara vezu između izvođača, priče i publike. Na realističan način izaziva momente koji izgledaju kao stvarnost i navodi nas da počnemo da se unosimo u to iskustvo i tragamo za rešenjima. Emocionalne veze prisutne u pozorištu su suštinski analogne sa realno postojećim i stvara se poseban most pozorište - život. Publika je stavljena u neugodnu zonu koja je navodi da razmišlja o svom ponašanju i da počne da ga sagledava na nov način i menja (Dewey, 2014).

5.2.3. Blok 2 iz druge faze

Nakon predstave, učenici su odgovarali na drugi upitnik, konstruisan sa namerom da analizira efekte participacije u interaktivnoj pozorišnoj predstavi i efektima na stavove o sajberbulingu. Kontrolna grupa učenika koji nisu gledali performans je odgovorili na isti upitnik.

U prvom pitanju smo tražili od učesnika da ocene na skali od 1 do 5 koliko je priča koju smo im prezentovali realna. Stope su bile u rasponu od 3,97 do 4,39. Ovaj mali raspon pokazao je da su učesnici delili mišljenje da je priča realistična.

U sledećem pitanju učesnici su pitani koliko ih je predstava nateriala da razmišljaju o sajberbulingu. Kao i kod prethodnog pitanja, odgovori su bili u bliskom rasponu od 3,45 do

3,82. Rezultati viši od srednje vrednosti ukazuju na to da je predstava stimulisala učenike da razmišljaju o sajberbulingu.

Treće pitanje je pokazalo informisanost učenika o dešavanjima u vezi sa sajberbulingom u njihovim školama. Pitanje je ponovljeno iz prvog bloka (pitanje 5). Svrha ovog ponavljanja je provera koliki je bio TIE efekat na učenje o sajberbulingu. 7. razred je odgovorio da zna za to u 53% slučajeva. Kod ostalih su zabeleženi niži rezultati; najniži je rezultat 2. razreda srednje škole: 37%. Kontrolna grupa imala je 39% pozitivnih odgovora. Poređenje sa rezultatom iz prvog bloka pokazalo je slične rezultate, što znači da predstava nije inspirisala učenike da počnu da primećuju više slučajeva sajberbulinga u svom okruženju.

Četvrti pitanje je takođe ponovljeno iz prvog upitnika (sedmo pitanje). Rezultat je ukazao na prisustvo žrtve sajberbulinga u odeljenju, pitanje su ocenili u opsegu od 3-10%, što je manje nego pre predstave - sa 5-12,5%. Odnos vrednosti bio je isti u oba rezultata. Dobijena razlika je mala, ali ukazuje na potencijal TIE-a u sprečavanju sajberbulinga.

Peto pitanje je bilo u vezi sa činjenjem sajberbulinga. U svakoj ispitivanoj grupi je bilo osoba koje su odgovorile da su obavljale neki od vidova sajberbulinga (od 4-15%). Učestalost nasilnika bila je mala, nešto viša od frekvence žrtava. Najveći procenat je bio u 1. razredu srednje škole, a najniži 8. razredu. Ovaj trend je sličan kao u prvom upitniku i mogao je biti povezan sa promenama školskog okruženja tokom početka srednje škole.

Šesti zadatak je bio da na skali od 1 do 5 ocene: "Šta je po vašem mišljenju najbolje rešenje za žrtvu sajberbulinga? Ponuđeni odgovori su bili: da govori o problemu sa nastavnikom ili psihologom; da govori o problemu sa prijateljem; da govori o problemu sa roditeljima; ili nešto drugo. Najčešći odgovori iz svih razreda bili su "da razgovara sa roditeljima" (4,28-4,52%); sledeće je bilo "govoriti sa nastavnikom ili psihologom" (3,68-4%); zatim "razgovarati s prijateljima" (3,57-4,1%); a najmanje odgovora je bilo "ne govoriti nikome" (1,27-1,6%). Trend odgovora je bio isti; odstupanja su bila jedino u 2. razredu gde je bilo manje odgovora "da razgovaraju sa prijateljima" nego "razgovarati s roditeljima". Otklanjanje je u korelaciji sa starosnim dobima (16-17) kada deca počinju da se udaljavaju od roditelja (fig. 4a). U opciji "dodatajte nešto drugo" učesnici su pisali svoja rešenja za žrtvu. Rešenja su se razlikovala, ali mogu se klasifikovati u nekoliko kategorija. Mlađi učesnici su smatrali da je najbolje rešenje ignorisati problem; objasnili su da je sve trivijalno. Stariji učesnici nisu primetili ignorisanje problema kao rešenje, što je ukazalo na njihovu upoznatost sa problemom sajberbulinga. Svi učesnici su pisali da žrtva mora da razgovara sa nekim i zatraži pomoć. Bilo je dosta predloga za prijavljivanje policiji. Mnogi učesnici su pisali da je problem ozbiljan i žrtva mora biti jaka. Neka rešenja su bila da žrtva mora da se promeni ili da se suoči sa nasilnikom, čak i da uzvrati agresijom.

U drugom delu ovog pitanja, upitali smo učesnike kako će pomoći žrtvi. Najčešći odgovor je bio da će podržati žrtvu. Rešenja za podršku su bila: pričanje, biti sa osobom i pomoći osobi u pronalaženju rešenja, podrška osobi u traženju pomoći itd. Mnogo učesnika odgovorilo je

da treba prijaviti nekome (nastavniku, roditeljima žrtve, policiji...), ali nisu pominjali da će zatražiti dozvolu žrtve za to prijavljivanje. Nekoliko učesnika je pisalo da neće pomoći žrtvi.

U sedmom pitanju od učesnika je traženo da ocene na skali od 1 do 5 koliko novog znanja su dobili posle gledanja predstave. Odgovori su bili između 3 i 4. Najviše novih saznanja je dobio 2. razred srednje škole, a 7. razred je odgovorio da su najmanje saznali. To ukazuje na to da ovaj oblik rada postaje atraktivniji i potrebniji na starijim uzrastima. Mislimo da dobijeni rezultati zadovoljavaju ciljeve projekta uzimajući u obzir različite programe prevencije sajberbulinga realizovanih u srpskim školama (fig.4a).

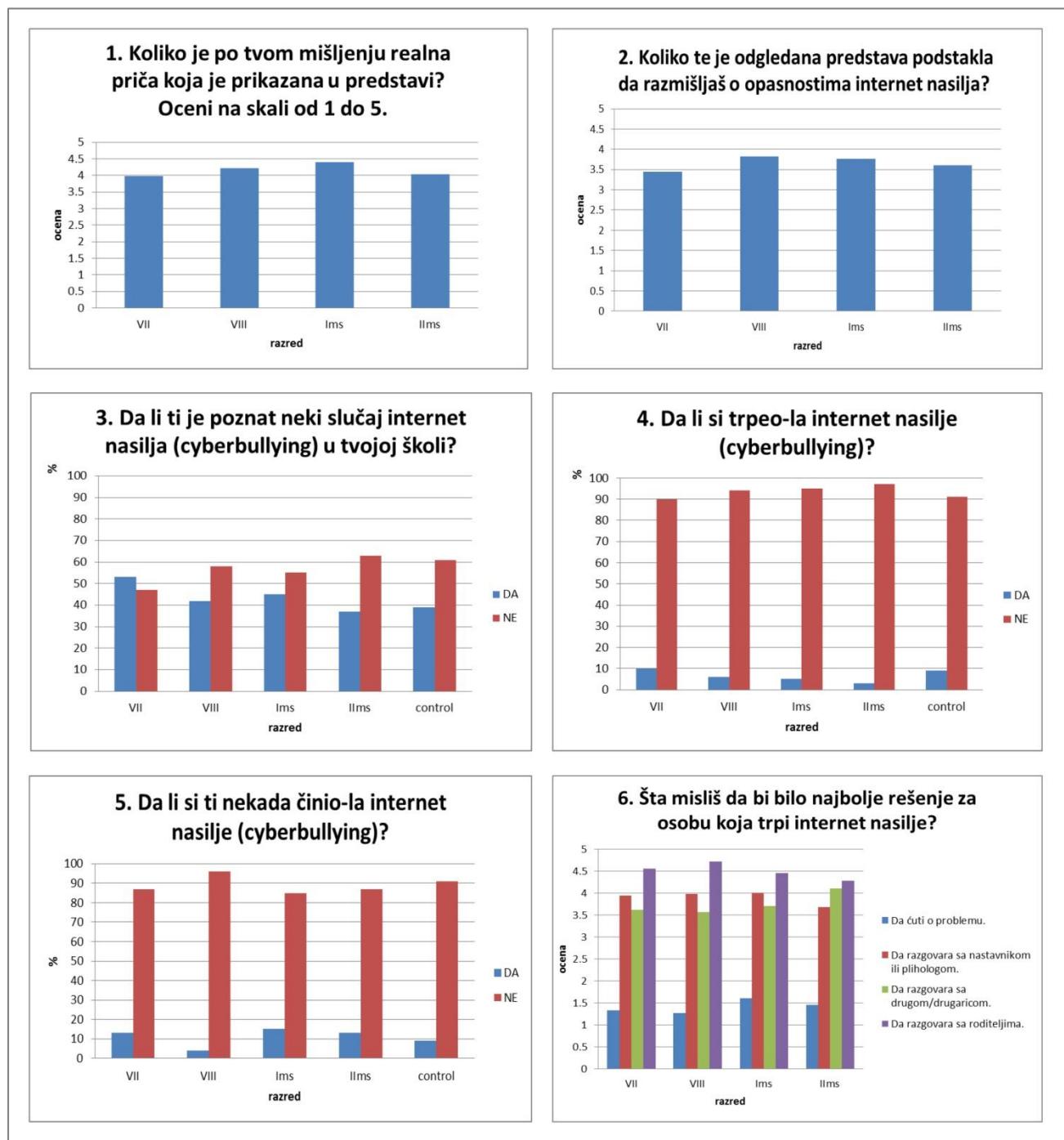

Fig. 4a. Drugi upitnik iz druge faze istraživanja, Blok 2. 7. i 8. razredi osnovne škole i 1. i 2. srednje škole su označeni simbolima VII, VIII, Ims i IIms.

Sledeće pitanje je bilo: "Ako bi igrao/la u školskoj predstavi koju bi uloga volelo/la da igras?". Ponuđena rešenja bila su: žrtva, nasilnik, posmatrač, roditelji, nastavnik. Učestalost učesnika koji biraju ulogu žrtve porasla je od 7. do 2. razreda (sa 14 na 39%). Učestalost učesnika koji su izabrali ulogu posmatrača smanjila se od 7. razreda sa 28% na 2. razred sa 11%. Zanimljivo je da je kontrolna grupa imala najveću frekvenciju rešenja "posmatrač", koji daje informacije o pozitivnom uticaju na aktiviranje mладих u suočavanju sa sajberbulingom. Učesnici u osnovnoj školi bili su više zainteresovani da igraju ulogu nastavnika nego u srednjim školama; što je u korelaciji sa odnosom učenik - nastavnik koji se menja sa godinama. Procenat učenika koji su zainteresovani za ulogu nasilnika varira od grupe do grupe, a najčešće je u 1. razredu, što je potvrdilo da se broj nepovoljnih manifestacija ponašanja povećava u nepredvidivim okolnostima novog školskog okruženja (Kaukainen, et al, 1999). Smatramo bitnim to što se, verovatno pod uticajem projekta, uloga koju učenik sme i želi da igra promenila od posmatrača (pasivnost) prema akterima, a spremnost da se bira uloga čak i žrtve, možda pokazuje hrabrost učenika da se suoči (makar u igranim okolnostima) sa potencijalnom realnom situacijom.

Upoređivanje stavova učenika prema igranju uloga nasilnika, žrtve i posmatrača pokazalo je veliku promenu između prve i druge faze istraživanja. U prvoj fazi učesnici su bili najviše zainteresovani za igranje uloge posmatrača. U drugoj fazi zanimanje za ulogu posmatrača značajno se menja i smanjuje od 7. razreda osnovne škole do 2. razreda srednje škole. Dobijeni rezultati mogu ukazati da TIE ima efekta na sprečavanje nasilja.

U devetom pitanju učesnici su ocenili koliko su zainteresovani za performans. Učenici su ocenili svoje zanimanje za performanse ocenama od 3 do 4. Učenicima 2. razreda se najviše dopada ideja da učestvuju u performansu.

Poslednja tri pitanja pokazala su koliko su studenti zainteresovani za DIE metod kao sredstvo za istraživanje važnih tema u njihovim životima. Ista pitanja su bila u prvoj fazi i ponovljena su u drugoj sa ciljem praćenja promene odnosa studenata prema DIE-u. Rezultati desetog pitanja druge faze istraživanja potvrdili su prethodne rezultate da je više od 70% studenata zainteresovano za nastavak rada sa našim umetničkim timom. U prvoj fazi rezultati su bili u rasponu od 85 i 90%. 6. i 7. razredi iz prve faze su imali najviše odgovora sa "da" (85 i 90%), a iste ocene 7. i 8. u drugoj fazi (82 i 79%). Dobijeni rezultati ukazuju na to da su učesnici i dalje zainteresovani za nastavak dramskih radionica.

Isti rezultati su dobijeni i kada je u pitanju priprema predstave na temu koju bi učenici preporučili. Odgovori sa "da" kreću se između 76 i 90% u drugoj fazi i 74 i 83% u prvoj fazi. 6. i 7. razredi iz prve faze su imali najviše odgovora "da" - 74 i 84%, a iste ocene 7. i 8. u drugoj fazi 86 i 90%. Rezultati su pokazali da su učenici postali malo više zainteresovani za pripremu predstave na svoje teme.

Učenici su bili zainteresovani za dramske radionice koje sadrže kretanje, ples ili muziku više od 58% u drugoj fazi, a više od 70% u prvoj fazi. 6. i 7. razredi iz prve faze su imali frekvencije 83 i 100% "da" odgovora, a iste ocene 7. i 8. u drugoj fazi 62.5 i 63%. Rezultati su pokazali da su učenici bili manje zainteresovani za dramske radionice koji sadrže ples, pokret ili muziku nakon druge predstave koji su gledali koja je bila u formi mjuzikla. Razlog za ovaj pad zanimanja može biti slabljenje samopouzdanja (fig. 4b).

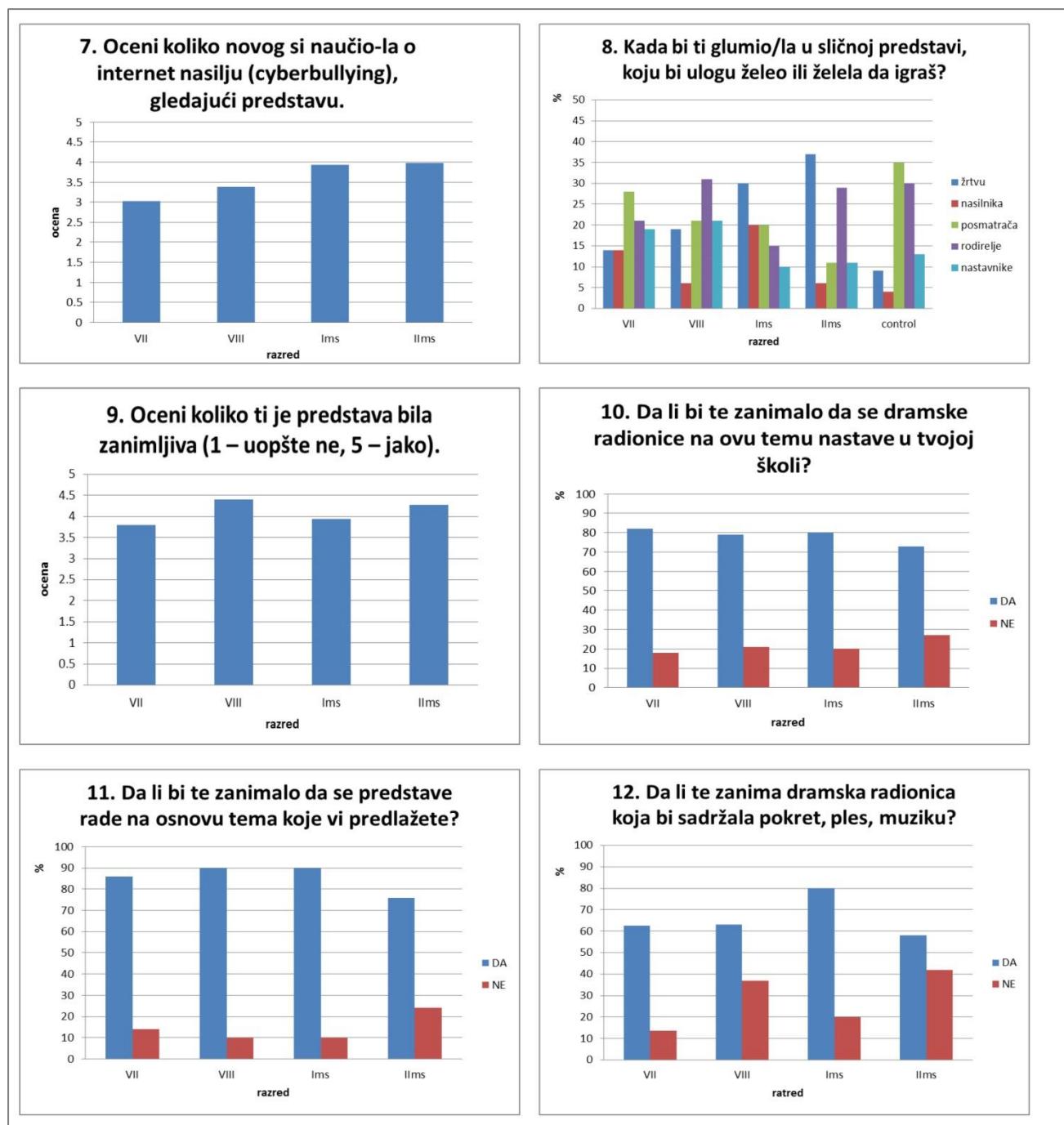

Fig. 4b. Drugi upitnik iz druge faze istraživanja, Blok 2. 7. i 8. razredi osnovne škole i 1. i 2. srednje škole su označeni simbolima VII, VIII, Ims i IIms.

5.1. Intervjui sa nastavnicima

Posle odigrane predstave i odgovaranja na drugi upitnik smo intervjuisali nastavnike koji su gledali predstavu. Nastavnici su nam davali svoje sugestije i objašnjavali učeničke reakcije na predstavu.

Svi intervjuisani nastavnici su odgovorili da su performansi dobro prilagođeni učeničkim problemima u vezi sa bulingom. Naglasili su da je naš umetnički pristup istovremeno suptilan "napad" na učeničke emocije, čini unutrašnji prostor za promene daje novu dimenziju učenicima. Pozorište ne daje gledaocima direktnе informacije šta treba da urade; ono predstavlja činjenice i ostavlja ih same da izgrade svoj doživljaj i donesu zaključke. Nastavnici su rekli da škole imaju dosta programa za sprečavanje bulinga: školski psiholozi i pedagozi razgovaraju sa učenicima, vode radionice, razredne starešine govore o problemima na časovima, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja šalje različite programe (najpopularniji program je "Škola bez nasilja", uz podršku UNICEF-a), ali problem bulinga je veoma složen i potrebnii su mnogi različiti pristupi.

Nastavnici su rekli da su učenici dobro informisani o sajberbulingu, ali i da su stalno konektovani na internet i uvek izloženi riziku. Učenici svih razreda koriste mobilne telefone i društvene mreže: Facebook, Instagram, Viber grupe i drugo. To je naša realnost i moramo učiti učenike kako da pravilno koriste internet, a ne kao sredstvo za širenje animoziteta. Jedna nastavnica je rekla svojim učenicima da je najbolje da isključe mobilni telefon kada su ljuti, jer mogu reagovati na način zbog kojeg bi se posle kajali.

Svi nastavnici su rekli da učenici moraju da nauče da je nasilje kažnjivo u svim oblicima, a da nasilnik mora biti kažnen; škola sankcioniše nasilnike smanjenjem ocene iz vladanja. Objasnili su da kažnjavanje nije najbolje rešenje, ali ako nasilnik prođe nekažnjeno, neće razumeti svoje postupke.

Nastavnici su komentarisali reakcije učenika na obe naše predstave. Objasnili su da je razlog zbog kojeg se učenici smeju ili izgledaju nezainteresovano za vreme nekih delova predstave njihova reakcija na probleme sa kojima se i sami suočavaju. Učenici su adolescenti i prolaze kroz fazu prepoznavanja sebe (Kaukainen, et al, 1999). Učenici takođe imaju drugačiju reakciju u grupi nego kada su sami. Nastavnici su istakli da je najveći kvalitet našeg programa predstavljanje problema nasilja korišćenjem suptilne dramske forme koja počinje kao šala i postepeno se razvija u ozbiljni oblik koji dobro komunicira sa svima. Nastavnici su istakli da svi učenici prestaju da se smeju kada se tema razvije.

Nastavnici su se složili da je najbolje rešenje za svaki problem, uključujući i buling, da se o njemu govori. Planiraju da razgovaraju sa učenicima o predstavama. Nastavnici srpskog jezika su obećali da će zadati učenicima da pišu eseje o impresijama u vezi sa pogledanom predstavom.

Svi nastavnici su bili zainteresovani za nastavak programa u svojim školama, kao jednog od potrebnih alata za ispitivanje, sazrevanje i učenje.

5.4. Okrugli stolovi

Tokom obe faze projekta smo organizovali tri okrugla stola koji su okupili nastavnike i učenike koji su učestvovali na našim dramskim radionicama. Glavni razlog za organizovanje ovih okruglih stolova je bio stvaranje prostora za otvoreni dijalog između nastavnika i njihovih učenika. Dijalog je bio moderiran postavljanjem pitanja u vezi sa problemom bulinga, traženjem rešenja i efektu dramskih radionica u prevenciji bulinga u školama.

Nastavnici su objasnili da razredne starešine razgovaraju sa učenicima u vezi sa bulingom i puštaju im razne video snimke na tu temu. Potvrdili su da su dramske radionice jako dobra mogućnost u prevenciji bulinga u skolama. Predložili su da se dramske radionice nastave. Radionice su neophodne za rad sa učenicima, jer im mogu pomoći da razviju osećaj za različitosti i da promene mehaničke, nesmotrene reakcije. Naveli su da su učenicima potebne dramske radionice kao regularna praksa, koja bi ih navikla da deluju van uopštenih pravila i pripremila ih da reaguju kao grupa. Kada uklone barijere među sobom, učenici mogu da pokažu svoju iskrenost i ljubaznost.

Nastavnici su naveli da je razlog zbog kojeg im se učenici slabo obraćaju kada imaju probleme između ostalih i taj što ima mnogo nastavnika koji ne žele da preuzmu odgovornost. Mnoge njihove kolege čak ne žele ni da pričaju sa učenicima. Cela školska zajednica mora da bude odgovorna za probleme nastale u njoj.

Na pitanje koja je zajednička reakcija na situacije bulinga u školama učenici su odgovorili da nastavnici ili neko iz školske službe obično reaguju. Ponekad učenici rešavaju konflikte sami među sobom. Prekid konflikta je često samo trenutna mogućnost koja ne rešava sam problem. Razgovor između nastavnika i roditelja mora biti rešenje. Važno je da učenik pronađe nastavnika koji je dobar u vođenju razgovora i kojeg smatra autoritetom i kojeg poštuje.

Zajednički proces pri bilingu je prekid konflikta kroz analizu konfliktne situacije, razgovor sa učenicima, pozivanje roditelja i eksperata. Ako ništa od navedenih solucija ne daje pozitivne rezultate u rešavanju problema agresivnog ponašanja, učenik će biti kažnjen opomenom razrednog starešine.

Program prevencije nasilja se primenjuje u srpskim školama u poslednje tri godine i on ohrabruje učenike da prijave nasilje. Timovi nastavnika i roditelja rade zajedno na problemu nasilja. Sa druge strane, skrivanje nasilja je još uvek prisutno među učenicima. Mnogi učenici smatraju da je prijava nasilja izdaja prijatelja.

6. OPSERVACIJE UMETNIKA I DRAMSKIH PEDAGOGA

Završili smo program prevencije bulinga koristeći TIE i kao implementatori i tim koji je razvijao projekat, veoma smo zadovoljni postignutim rezultatom, uopšte. Naš tim je vrlo

dobro sarađivao u svim delovima projekta. Veoma smo zadovoljni saradnjom sa svim projektnim partnerima.

Generalno, projekt je izведен veoma efikasno: program je sproveden bez ikakvih problema; škole su bile otvorene za saradnju; učenici su bili interaktivni tokom predstave; učenički upitnici su uredno urađeni; nastavnici su bili otvoreni za intervjuisanje; okrugli stolovi su odlično prošli. Učenici i nastavnici su zainteresovani za nastavak rada.

Svaka grupa učenika je bila jedinstvena. Nismo bili u mogućnosti da snimamo reakcije učenika, jer to nije dozvoljeno bez posebne dozvole roditelja. Nakon svakog nastupa, razgovarali smo sa učenicima o njihovim utiscima. Učenici su sa nama podelili dosta ličnih iskustava.

Tokom rada sa učenicima, primećivali smo da se učenici stide da pričaju o svojim problemima pred vršnjacima. Kada su u grupama, stavljaju na stranu svoje lične potrebe. U interaktivnom delu naših predstava su pokušavali da privuku pažnju svojih drugova, da skrenu pažnju i da tako izbegnu spontane lične reakcije.

Naši nastupi su evoluirali sa publikom. Morali smo da prilagođavamo nastupe različitim lokacijama u kojima smo igrali predstavu. Posmatrali smo reakcije učenika i menjali delove koji nisu bili dovoljno dobro prihvaćeni (Interne evaluavije projektnog tima pronađite u ANEX-u 3 i 4).

7. ZAKLJUČCI

U ovom istraživanju ispitali smo potencijal TIE-a u sprečavanju problema nasilja u školi. U fokusu našeg istraživanja je bilo otvaranje komunikacijskih kanala između učenika i njihovih nastavnika o problemu nasilja i ukazavanje na problem sajberbulinga. Istraživanje je realizovano sa učenicima osnovnih i srednjih škola koji su prisustvovali predstavama.

U toku istraživanja izvukli smo sledeće zaključke:

1. Učenici su dobro informisani u vezi sa bulingom i sajberbulingom. U školama se priča o problemima vršnjačkog (61 do 80% učenika) i internet (50-75%) nasilja.
2. Više od 55% učenika je prisutvovalo nekoj sceni nasilja, kao nasilnik, žrtva ili posmatrač; 39-55% je bilo prisutno u nekoj situaciji sajberbulinga.
3. Nasilje je prisutno na mnogim mestima u školi.
4. 22 do 37% učenika je bilo žrtva nasilja, a 7-12,5% učenika je bilo žrtva sajberbulinga.
5. 15-54% učenika ima iskustva u umetničkom radu na temu nasilja; mlađi učesnici su naveli da imaju više iskustva od starijih.

6. Participacija u predstavama ima pozitivan efekat na učenike; pomaže im da prepoznaju nasilno ponašanje i ohrabruje ih da govore o ličnim iskustvima u vezi sa nasiljem. Pre predstave 22-37% učenika je odgovorilo da su bili žrtve bulinga, a nakon 34-83% učenika. Isti trend je bio i kod žrtava sajberbulinga u odeljenima, koji su ocenili u rasponu od 3-10% što je manje nego pre učešća u predstavama - od 5,5-12,5%.
7. 13-36% učenika je odgovorilo da su nekada činili nasilje, nakon što su učestvovali u predstavi; kontrolna grupa učenika koja nije učestvovala u performansu je odgovorima sa 13%.
8. 45-66% učenika koji su učestvovali u predstavi i 74% kontrolne grupe učenika smatraju da je za razgovor sa roditeljima najbolje rješenje za žrtvu vršnjačkog nasilja.
9. 62-79% učenika misli da su saznali nešto novo o nasilju gledajući naše predstave. U prvoj fazi istraživanja, 50-73% učenika je odgovorilo da bi voleli da igraju ulogu posmatrača ako bi igrali u predstavi. U drugoj fazi zanimanje za igranje nasilnika se povećalo na 14-39%.
10. Oko 10% učenika postavilo je neki kompromitujući sadržaj na internet i 4-15% učenika je izvršilo neku vrstu sajberbulinga.
11. 84-91% studenata je zainteresovano da nastavi sa dramskim radionicama.
12. Sve istražene grupe učenika bile su zainteresovane za dramski rad, predstavu na temu koje bi sami predložili i dramske radionice koje sadrže kretanje, ples ili muziku.

ZAHVALUJEMO SE

Zahvaljujemo se Erasmus+ koji je podržao ovo istraživanje; celom projektnom timu: Sanja Krsmanović-Tasić, Kristina Mlađenović, Jugoslav Hadžić, Olivera Milojević, Jovana Mihić i Nikola Koruga; OŠ „Vuk Karadžić“, OŠ „Ljubomir Nenadović“, OŠ „Milan Rakić“, Četvrtoj gimnaziji u Beogradu, Učeničkom domu poljoprivredne škole PKB; partnerima na projektu R.U.IN?: Open circle (Mađarska), TheaterEtc (Kipar) i Sigma art (Rumunija); CEDEUM timu; našim kolegama i prijateljima.

LITERATURA

- Bazić, B. *Fenomen vršnjačkog nasilja i forme njegove manifestacije*, Heritage, 35, 2013.
- Baucal, A. *Uticaj socio-ekonomskog statusa učenika na obrazovna postignuća: Direktni i infirektni uticaji*. Primjenjena psihologija, 2012.
- Baucal, A. (2012) *Ključne kompetencije mlađih u Srbiji u PISA 2009 ogledalu*. Institut za psihologiju, Filozofski fakultet u Beogradu.
- Beljanski-Ristić, Lj. *O međunarodnom projektu DICE*, Zbornik radova sa nacionalne konferencije sa internacionalnim učešćem, Kulturna uloga škole i obrazovna uloga culture – Drama u edukaciji, 2015.
- Beljanski-Ristić, Lj., Krsmanović Tasić, S., *Drama/Theatre & Education, A Report Part I, Serbia*, TenEt Gr, 2008.
- Beljanski-Ristić, Lj., Krsmanović Tasić, S., Jočić, A. (CEDEUM), *Making a World of Difference, A DICE resource for practitioners on educational theatre and drama*, DICE Consortium, DICE, 2010a.
- Beljanski-Ristić, Lj., Krsmanović Tasić, S., Jočić, A. (CEDEUM), *The DICE Has Been Cast-A DICE resource*, Research findings and recommendations on educational theatre and drama, DICE Consortium, DICE, 2010b.
- Best, D. *Research in drama theatre in education: The objective necessity*. In J. Somers (Ed.), *Drama and theatre in education: Contemporary research*, North York, ON: Captus Press, 1996.
- Davidović, V. *Zajedno protiv nasilja*. Teacher, 79, 2012.
- Dewey, J. *Empathy, Social Intelligence and Critical Thinking: What Can Theatre Education Offer?* Master of Arts in Liberal Studies (MALS), Paper 100, 2014.
- Đokić, A. *Potresni primeri nasilja: Dve trećine školske dece u Srbiji su žrtve nasilja*, 2016, www.blic.rs
- Đorić, M. *Vršnjačko nasilje kao forma nasilja*, Political Studies, 21, 2009.
- Đurišić, M. *Vršnjačko nasilje u Srbiji u standardima i istraživanjima: Posledice budućih istraživanja*, Primary school “Veselin Masleša“, Belgrade, 2015.
- Goleman, D. *Social Intelligence: The Science of Human Relationships*, New York, NY: Bantam Books, 2006.
- Glumbić, N., Žunić-Pavlović, V. *Nasilje u predškolskom periodu*, Education, 63, 2008.
- Edmiston, B. *Drama as ethical education*, Research in drama education: The journal of applied theatre and performance, 5, 2000.
- Fekkes, M., Pijpers, F., Verlooove-Vanhorick, S. P. *Effects of Antibullying School Program on Bullying and Health Complaints*, Arch Pediatr Adolesc Med, 2006
- Kaukiainen, A., Bjorkqvist, K., Lagerspetz, K., Osterman, K., Salmivalli, C., Rothberg, S., Ahlbom, A. *The relationships between social intelligence, empathy, and three types of aggression*, Aggressive Behavior, 1999.
- Kuzmanović, D., Lajović, B., Grujić, S., Medenica, G. *Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje*, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Srpsko pedagoško društvo, 2016.

- Malinić, D; Maksić, S. (2012) *Ko su učenici u riziku od napuštanja škole*. XVIII Naučni skup Empirijska istraživanja u psihologiji, Filozofski fakultet Beograd
- Mađarev, M. *Kreativna drama u vaspitanju/obrazovanju*, Zbornik radova sa nacionalne konferencije sa internacionalnim učešćem, Kulturna uloga škole i obrazovna uloga culture – Drama u edukaciji, Bazaart, 2015.
- Mavroudis, N., Bournelli, P. *The role of drama in education in counteracting bullying in schools*, Cogent Education, 2016.
- Ognjenović, V., Anđelković, D., Škorc, B. *Samostalno izražavanje dece izbeglica uključene u program psiholoških radionica*. The influence of recent socio-political events on fine arts and on patient's art. The American society of psychologist of expression, New York, 1996.
- Ognjenović, V., Škorc, B. *Evaluacija „Zdravo da ste“ programa*, Academic circulation, Belgrade, 2003.
- Popadić, D. (2009) *Nasilje u školama*. Institut za psihologiju, UNICEF. Beograd.
- Popadić, D., Kuzmanović, D. *Upotreba digitalnih tehnologija, rizici i frekvencije digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*, 2013. <http://sbn.rs/clientpub/uploads/Digitalno%20nasilje-Izvestaj%202013.pdf>
- Popadić, D. Pavlović, Z., Plut, D. *Specifični u proceama nastavnika izražavanja nasilja među učenicima*, Proceedings of the Institute for Educational Research, 45, 2013.
- Popović-Ćitić, B. *Koncept i tipovi nasilnog ponašanja dece i omladine*, In: S. Đurić (Ed.), Safe-hrestomatija school texts, Belgrade: Faculty of Security, 2006.
- Way, B. *Audience Participation Theatre for Young People: Theatre for young people*, Boston: Baker Co, 1981.
- Vučković, S., Tomić Latinac, M., Zajeganović, J. *Elektronsko nasilje - obuhvatan pristup za prevenciju i intervenciju u program "Škola bez nasilja"*, 2016, https://www.unicef.org-serbia/e-nasilje_poster.pdf

ANEX 1

Evaluacija projekta “Zajedništvo”, prva faza – uticaji na učesnike

Struktura grupa predmeta:

Grupa	Uključene škole	Total	Pol
Opšti oblik upitnika – učesnici u projektu	OŠ “Lj. Nenadović”, N=57	250	Ženski = 42% Muški = 58%
	OŠ “V. Karadžić”, N=193		
2. Opšti upitnik – učenici koji nisu učestvovali u projektu	OŠ “Ljuba Nenadović” N=31	31	Ženski = 58% Muški = 42%
3. Upitnik za finalnu evaluaciju – učesnici u projektu	OŠ “Ljuba Nenadović” N=40	196	Ženski = 47% Muški = 53%
	OŠ “Vuk Karadžić”, N=156		

Rezultati:

Tabela sumira i prikazuje frekvencu i procente dobijenih odgovara za uzorke koji se mogu statistički upoređivati. Uzorci 1, 5, 6 i 7 se ne mogu upoređivati dok se ne budu ponovo merili, svi ostali su uključeni u testiranje.

	kontrolna grupa a.	kontrolna grupa b.	eksperimentalna grupa – initialno a.	eksperimentalna grupa – initialno b.	eksperimentalna grupa – finalno a.	eksperimentalna grupa – finalno b.
1. Definicija nasilja			13 56%	10 44%		
2. Prisustvo nasilja			9 41%	13 59%	15 65%	8 35%
3. Vrste nasilja			11 61%	7 39%		
4. Biti žrtva	6 20%	24 80%	2 10%	19 90%	12 52%	11 48%
5. Razgovor o vršnjačkom nasilju			10 45%	12 55%		
5. Vršiti nasilje	4 13%	26 87%	9 39%	14 61%		

6. Nova saznanja					17 74%	6 26%
7. Prisustvovanja na radionicama			11 50%	11 50%		
8. Interesovanje za nove radionice	27 90%	3 10%			20 87%	3 13%
9. Interesovanje za performans	25 83%	5 17%			20 87%	3 13%
10. Interesovanje za muzički performans	21 70%	9 30%			19 83%	4 17%

1. Procedura: Koristili smo T-test da bismo proverili razlike u odgovorima kontrolne grupe, eksperimentalnog pre-testa i eksperimentalnog post-testa.

2. Rezultati

Da li si prisustvovao nekoj sceni nasilja tokom prošle školske godine?

- c) Da
 - d) Ne
-

Rezultati ukazuju na statističku razliku pre i post-test. Nakon praćenja našeg programa učesnici su bolje prepoznali prisustvo scena nasilja u školi. $T\text{-test}=7,7$; $df=1$, $p<0.05$. Možemo zaključiti da je efekat projekta postignut, jer su učesnici počeli manje da "okreću glavu" scenama nasilja i da se suočavaju sa uzrocima nasilja u školi.

Da li si nekada bio žrtva vršnjačkog nasilja?

- c) Da
 - d) Ne
-

Spremnost učesnika da prihvate da su bili žrtve vršnjačkog nasilja se menjala tokom projekta. Jedan od efekata programa je upravo to što su učesnici postajali sve spremniji da sagledaju sebe kao žrtvu nasilja. Među mnogim reakcijama je možda najvažnija povećanje osetljivosti na slučajve nasilja i povećanje hrabrosti i spremnosti za prepoznavanje i prihvatanje doživljenih iskustava.

Upoređivanje eksperimentalnog post-testa i drugih grupa ukazuje na statističke razlike. Postoji značajna statistička razlika između kontrolne grupe, eksperimentalnog pre-testa (testiranih kao jedna grupa) i eksperimentalnog post-test grupe (nakon primene projekta). T-test pojazuje razlike među post-testa i svih drugih grupa. $T\text{-test}=5,73$, $df=2$, $p<0,03$.

Ne pokazuje se statistički značajna razlika između kontrolne i eksperimentalne grupe u inicijalnoj fazi (pre-test), pre primene projekta. $T\text{-test}$ kontrolna - eksperimentalana grupa = 5,69, $df=1$, $p<0,11$. Rezultati ukazuju da se kontrolnu i eksperimentalnu grupu se u inicijalnoj fazi, možemo statistički tretirati kao istu grupu ispitanika koji sebe na isti nači prihvataju kao žrteve vršnjačkog nasilja.

Efekat projekta su vidljivi na nivou spremnosti učesnika da private da su bili žrtve vršnjačkog nasilja. Jedan od pozitivnih efekata projekta bi mogao da bude stvaranje sigurnog okruženja koje ohrabruje učenici da uvide problem nasilja i razgovaraju o ličnim iskustvima u vezi sa nasiljem u školi.

Da li si nekada činio/la nasilje?

- c) Da
 - d) Ne
-

Rezultati: Kao što je i očekivano, nije uočena razlika između eksperimentalne i kontrolne grupe u uočavanju da li su bili nasilnici. To je i očekivano, podrška učenicima da uoče da su nasilnici nije u fokusu projekta. $T=5,69$, $df=1$, $p<0.23$. U isto vreme uočavanje nasilja prema nekome zahteva sposobnost suptilnog posmatranja i samokritičnosti, to je proces koji zahteva sistematski pristup i više vremena za razvoj.

Da li bi te zanimalo da se dramske radionice nastave u tvojoj školi?

- c) Da
 - d) Ne
-

Rezultati: Eksperimentalna grupa je mnogo više zainteresovana da se dramske radionice nastave u njihovoј školi od kontrolne koja nije prisustvovala preformasu. Uticaj programa na eksperimentane grupe je statistički odobren. $T=49,00$, $df=1$, $p<0.01$. Uočava se da se među pozitivnim efektima programa nalazi povećanja interesovanja učenika za ukljičivanje u slične kreativne aktivnosti, razviju buduće oblike rada na problem vršnjačkog nasilja i tako doprinesu poboljšanju školske atmosfere.

Da li bi te zanimalo da se predstave rade na osnovu tema koje vi predlažete?

- c) Da
 - d) Ne
-

Rezultati: Eksperimentalna grupa je mnogo više zainteresovana za pripremanje predstave na osnovu njihovih tema od kontrolne grupe. Uticaj programa je statistički odobren. $T-test=11,77$, $df=1$, $p<0.02$. Ovaj rezultat je u saglasnosti sa prethodnim i povezan je sa povećanjem interesovanja učenika za specifične oblike rada. Takođe je pokazano da postoji potreba za uvođenjem novih oblika tada sa učenicima.

Da li te zanima dramska radionica koja bi sadržavala pokret, ples, muziku?

- c) Da
 - d) Ne
-

Rezultati: Postoji statistički značajna razlika između kontrole i eksperimentalne grupe, koje nisu jednakozainteresovane da se oprobaju u dramskim radionicama koje sadrži pokret, ples i muziku. Slično rezultatima iz prethodnog pitanja, eksperimentalna grupa je mnogo više zainteresovana da se oproba u budućem radu u novim umetničkim medijima. Uticaj programa na eksperimentalnu grupu je statistički odobren. $T=11,77$, $df=1$, $p<0.05$.

Konačni zaključak:

Pozitivne promene kod eksperimentalne grupe se mogu sumirati kao:

- povećanje osetljivosti učenika na slučajeve vršnjačkog nasilja,

- povećanje spremnosti učenika da prepoznaju i suoče se sa problemom nasilja u školskom okolnostima
- povećanje spremnosti učenika da private da su bili žrtve vršnjačkog nasilja.

U isto vreme se značajno povećalo interesovanje učenika buduće dramske aktivnosti i u ulozi učesnika i u ulozi publike. Takođe je uočeno da su učenici postali mnogo više zainteresovani za veći raspon različitih kreativnih aktivnosti uključujući nove umetničke medije, forme i pristupe. Dobijeni rezultati podržavaju uključivanje mladih i podsticanje omladinskog aktivizma. Rezultati ove faze istraživanja daju snažne argumente narednim projektnim aktivnostima.

ANEX 2

Evaluacija projekta “Zajedništvo”, druga faza – uticaji na učesnike

Da bismo procenili uticaje projekta dizajnirani su i promjenjeni posebni oblici upitnika. Merili smo nekoliko grupa indikatora.

- Učestalost, nivo učestalosti nasilja: da li je nasilje bilo prisutno, koliko često; o kojim vrstama nasilja svedoče učesnici;
- Učestalost, nivo i učestalost internet nasilja (cyberbullying): da li je prisutno, koliko često; o kojim tipovima elektronskog nasilja svedoče učesnici;
- Kontrolna merenja: pol učesnika, godine učesnika, škola koju pohađaju, učestvovanje/neučestvovanja u projektu “Zajedništvo”.

1. Dizajn projekta

Uticaje projekta “Zajedništvo” merili smo upitnicima: 1. Opšti oblik upitnika za učesnike projekta, 2. Opšti oblik upitnika za grupe učenika koji nisu učestvovali u projektu, 3. Upitnik za finalnu evaluaciju o grupi koja je učestvovala u projektu.

2. Predmeti:

Struktura grupa predmeta:

Grupa	Uključene škole	Total	Pol
Opšti oblik upitnika – učesnici u projektu	OŠ “Lj. Nenadović”, N=96	215	Ženski = 47% Muški = 53%
	OŠ “V. Karadžić”, N=39		
	OŠ “M. Rakić”, N=18		
	“IV gimnazija”, N=28		
	“Učenički dom poljoprivredne škole PKB”, N=34		
2. Opšti upitnik – učenici koji nisu učestvovali u projektu	OŠ “Ljuba Nenadović” (N=23), VII razred = 13, VIII razred = 10	23	Ženski = 52% Muški = 48%

3. Upitnik za finalnu evaluaciju – učesnici u projektu	OŠ "Ljuba Nenadović" N=90	238	Ženski = 48% Muški = 52%
	OŠ "Vuk Karadžić", N=48		
	OŠ "Milan Rakić", N=18		
	"IV gimnazija", N=28		
	"Učenički dom poljoprivredne škole PKB", N=54		

Prosek godina učesnika: osnovne škole: 13.5 srednje škole: 16

3. Rezultati:

3.1. Da li si nekada prisustvovao/la nasilju?

Postoji značajna razlika u prisustvovanju scenama nasilja grupa učenika osnovnih i srednjih škola u inicijalnim grupama. Nasilje je mnogo učestalije u osnovnim školama. Nema razlike između inicijalne grupe srednjih škola i kontrolne grupe.

	T-test	Df	Značajnost
Osnovne škole AM=1.31 Srednje škole AM=1.86 (da-1; ne-2),	4.61	61	0.01*
Osnovne škole AM=1.31 Kontrolna grupa AM=1.56 (da-1; ne-2),	2.15	21	0.01*
Osnovne škole AM=1.86, Kontrolna grupa AM=1.56 (da-1; ne-2),	0.70	21	0.40

Rezultat je u skladu rezultatima prethodnih istraživanja koja ukazuju na najvišu zastupljenost vršnjačkog nasilja u ranom adolescenskom uzrastu između jedanaeste i dvanaeste godine (Popadić, 2009). Takođe je prisutna razlika među učenicima istog uzrasta, koja ukazuje da se kod učesnika programa povećalo uviđanje vršnjačkog nasilja i spremnost na razgovor o njemu.

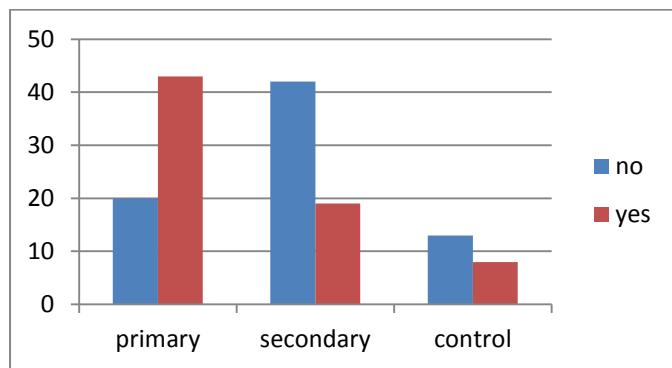

Fig. 5. Prisustvo vršnjačkog nasilja u osnovnim i srednjim školama (rezultati su izreženi u procentima).

	Ukupan broj učesnika u programu N=215	Učenici osnovnih škola N=153	Učenici srednjih škola N=62	Kontrolna grupa (učenici koji nisu učestvovali u programu) N=23
Oceni na skali od 1 do 5 prisustvo oblika vršnjačkog nasilja u tvom odeljenju (1 – nije priisutno, 5 – jako je prisutno):				
Verbalno	3.34	3.69	2.52	3.0
Fizičko	2.34	2.59	1.72	1.96
Socialno	3.18	3.25	2.98	2.5
Internet	2.02	2.15	1.79	1.42
Da li si nekada video-la neki sadržaj koji odgovara internet nasilju (cyberbullying)?				
Da	%66.67	62.68%	76.27%	43.48%
Oceni na skali od 1 do 5 koje sadržaje internet nasilja (cyberbullying) video-la na internetu (1 – nikada nisam video-la, 5 – stalno ih viđam):				
Fotografije	2.84	2.17	1.24	2.41
Video klipovi	2.50	2.32	3.16	2.48
Ogovaranje	3.25	3.10	2.95	2.86

Da li ti je poznat neki slučaj internet nasilja (cyberbullying) u tvojoj školi?				
Da	47.7%	50%	41.9%	39.13% ye
Da li si nekada postavio-la neki kompromitujući sadržaj, svoj ili tudi, na internet?				
Da	11.74%	10.7%	14.5%	8.7%
Da li si trpeo-la internet nasilje (cyberbullying)?				
Da	10.43%	11.8% ye	6.45%	8.7%
Da li se do sada u školi na nekim časovima ili prilikama priča internet nasilju (cyberbullying)?				
Da	63.68%	60.9%	69.4%	47.8%
Da li si ikada učestvo/la u radionici u kojoj si glumio/la ili se kroz kreativni rad bavio-la nekom temom?				
Da	52.1%	57,5%	38.8%	47.8%

U kontrolnoj grupi je prisutne tendencija ka uočavanju manjeg prisustva nasilja. Rezultati ukazuju na povećanje osetljivosti prema različitim vrstama nasilja, koja raste sa uzrastom učenika – povećavaju se ocene koje odgovaraju prisustvu nasilja putem video klipova i uvreda, u odnosu na fizičko i verbalno nasilje.

Prihvatanje sebe kao žrtve internet nasilja je učestalije u srednjim, nego u osnovnim školama.

3.2. Moguća rešenja za osobu koja trpi internet nasilje

(1- najgore rešenje, 5 – najbolje rešenje)

Rešenja	Učenici osnovnih škola N=156	Učenici srednjih škola N=81	Kontrolna grupa (učenici koji nisu učestvovali u programu) N=23
Da čuti o problem.	1.30	1.46	1.83
Da o problemu razgovara sa nastavnikom ili plihologom.	3.93	3.69	3.74
Da o problemu razgovara sa drugom/drugarcicom.	3.60	4.10	3.23

Da razgovara sa roditeljima.	4.61	4.28	4.86
Nešto drugo.	Neka od rešanja: da prijavi policiji, da traži pomoć, da priča sa roditeljima, kazniti nasilnika, da ne radi ništa, da ignoriše ceo slučaj, da razgovara sa nasilnikom...	Neka od rešanja: njoj je potrebna pomoć i podrška, pomoći joj, razgovarati sa njom, ne bih učinio ništa, bio bih uz nju...	Neka od rešanja: da obavesti policiju, da razgovara sa nasilnikom, da razgovara sa roditeljima nasilne osobe, razgovarao bih sa žrtvom ...

Iz dobijenih rezultata se uočava da učenici smatraju da je obraćanje roditeljima najbolje rešenja za žrtvu internet nasilja. Takođe se primećuje da poverenje u policiju kao potencijalnog rešavaoca problema internet nasilja opada sa uzrastom učesnika. Policija se navodi kao pomoć u osnovnoj, ali ne i u srednjoj školi. Takođe se rešenja kao razgovor sa nasilnikom ili prijateljem više javljaju u srednjoj nego u osnovnoj školi. U isto vreme uloga roditelja postaje manje značajna sa povećanjem godina.

Koju ulogu bi voleo da igraš u ovoj predstavi?	Učenici osnovnih škola N=152	Učenici srednjih škola N=81	Kontrolna grupa (učenici koji nisu učestvovali u programu) N=23
žrtvu	15%	35.1%	9%
nasilnika	12%	9.9%	5%
posmatrača	26%	13.6%	39%
roditelje	24%	29.8%	33%
nastavnike	23%	11.11%	14%
total	100	100	100

4. Evaluacija upitnika učesnika projekta

Koliko je predstava realna?	Aritmetička značajnost (AZ) od 1- potpuno nerealna do 5- potpuno realna
Osnovna škola	4.42
Srednja škola	4.04

Koliko te predstava navodi da razmišljaš o internet nasilju?	Aritmetička značajnost (AZ) od 1- nimalo do 5- jako mnogo
Osnovna škola	3.82
Srednja škola	3.61

Koliko si novog naučio/la o internet nasilju gledajući predstavu?	Aritmetička značajnost (AZ) od 1- ništa novo nisam naučio/la 5- sve mi je bilo potpuno novo saznanje
Osnovna škola	3.4
Srednja škola	3.0

	Osnovne škole % odgovora "da" N=156	Srednje škole % odgovora "da" N=82
Da li ti je poznat neki slučaj internet nasilja u tvojoj školi?	49.4%	28%
Da li si trpeo-la internet nasilje?	8.33%	4.9%
Da li si trpeo-la internet nasilje?	9%	16%

Oceni koliko ti je predstava bila zanimljiva?	Aritmetička značajnost (AZ) od 1- nimalo do 5- veoma zanimljiva
Osnovna škola	4.4
Srednja škola	4.3

Učenici su veoma zainteresovani za ovu temu i predstva im je bila veoma zanimljiva.

Da li bi te zanimalo da se dramske radionice na ovu temu nastave u tvojoj školi?	% odgovora "da"
Osnovna škola	75
Srednja škola	82

Da li bi te zanimalo da se predstave rade na osnovu tema koje vi predlažete?	% odgovora "da"
Osnovna škola	88
Srednja škola	64

Da li te zanima dramska radionica koja bi sadržala pokret, ples, muziku?	% odgovora "da"
Osnovna škola	75
Srednja škola	28

Rezultati ne ukazuju na značajnu razlike između odgovora učesnika programa i kontrolne grupe:

- uočavanje internet nasilja u školi: AZ učesnika = 1.39, AZ kontrolne grupe = 1.61, T = 3.11, nema značajnosti za DF = 22,
- vršenju internet nasilja: AZ učesnika = 1.83, AZ kontrolne grupe = 1.91, T = 0.81, nema značajnosti za DF = 22
- prihvatanja ulogu žrtve internet nasilja: AZ učesnika = 1.95, AZ kontrolne grupe = 1.91, T = 0.57, nema značajnosti za DF = 22.

ANEX 3

INTERNA EVLAUACIJA PRVE FAZE PROJEKTA

Interna evaluacija je sprovošena u osnovnim školama “Vuk Karadžić” i “Ljuba Nenadović”, u kojima je realizovana prva faza projekta. Ukupno osam radionica realizovano je u periodu od 8.aprila do 5.maja. sa učenicima i učenicama V, VI, VII i VIII razreda. Svaki razred je imao oko 19 do 27 učenika. Radionice su trajale jedan školski čas (45 minuta). Sastojale su se od dva dela: izvođenja kratkih teatarskih formi i teatarskih radionica. U realizaciji aktivnosti učestvovali su jedan dramski pedagog / glumac-nastavnik (actor teacher), tri glumice-nastavnice / dramske pedagoškinje i koordinatorka projekta.

Nakon radionica interna evaluacija procesa vođena je korz nestruktuiran intervju koji se sastojao od dva opšta pitanja:

- Kakav vam je opšti utisak o realizovanoj radionici?
- Da li je i kojom aktivnošću inicirana neka promena kod dece?

Razgovor je sniman diktafonom uz saglasnost intervjuisanih lica. Relevantni podaci su sumarno predstavljeni, a potom ukratko tumačeni. Na osnovu dobijenog materijala formulisane su preporuke i sugestije za nastavak rada.

Tehničko administrativni uslovi

- Opšti utisak svih sagovornika je da su radionica realizovana u različitim uslovima, negde je bilo dovoljno prostora u odnosu na broj učenika, a negde je prostor bio premali. Iako su su dramski pedagozi odlično prilagođavali datim uslovima, nedostatak prostora je često uticao na to da je bilo moguće aktivno raditi samo sa dobrovoljcima u kreiranju i odigravanju scena nastalih na osnovu ličnog iskustva. Facilitatori su “publiku” aktivirali pitanjima o tome šta su videli, pozivom da intervenišu u scenu, provociranjem razgovora o njihovim iskustvima, zajedničkog traženja rešenja za predstavljenje porbleme, kao i zajedničkog formulisanja pouka.
- Nastavnica sa kojom smo ostvarili saradnju na ovom projektu ukazala nam je na problem sa zahtevima da se dostavljaju spiskovi dece koja su učestvovala u radionicama. Takođe, termin “inkluzivne zajednice mladih” je izazvao otpor kod pedstavnika i predstavnica škola sa kojima se pregovaralo oko uzimanja učešća u projektu. Naime, upitanju je neadekvatno razumevanje treminologije. Odnosno odomaćenje termina “inkluzivno” u našoj lokalnoj školskoj sredini kada se govori o radu sa osobama sa hendikepom. Takođe, neadekvatni uslovi za sprovođenje projekta inkluzije u školama doprineli su negativnim reakcijama školske zajednice na sam pomen ovog termina. Ovo nam ukazuje na činjenicu da je potrebno uraditi “terminološko” prilagođavanje situaciji na terenu, iako postoji koncenzus oko upotrebe termina na nivou projektnog konzorcijuma.

Osvrt na proces

- Učenici se ne osećaju slobodno da predstave ozbiljne problem u svojim odeljenima. Čest je slučaj da učenicu prikažu banalan problem kao što je krađa patika na času fizičkog. Grupe tada bivaju veoma sardljiva, podrobno informisana o temi, međutim zatvorene u komunikaciji. Scene se brzo i lako kreiraju, ali, je diskusiju teže pokrenuti. Facilitatori su primetili da je rad sa ličnim materijalom izuzetno značajan, pošto inicira diskusiju, ali i otvara mogućnost za pormenu. Učenici se uglavnom slažu oko toga.
- Učenicima smo obećali nastavak rada koji će se bazirati na ličnim pirčama i trajati više dana. Ideja nastavka je da se kreiraju predstave ili dramske celine od ličnih materijala učenika, koje će oni izvoditi pred svojim vršnjacima.
- Značajno je da i nastavnici i učenici pozitivno reaguju na ovaj način rada, kao i da su veoma zainteresovani da učestvuju u dužim porcesima.

Neka zapažanja glumaca-nastavnika o učenicima:

- “Danas je grupa bila odlična, ali valjda zbog kraja školskog dana su postali veoma nemirni. Jedva smo uspeli da završimo scenu”,
- “Meni je danas bila veoma zanimljivo pokretanje teme nasilnik žrtva. Naročito se to manifestuje kod dečaka koje zadirkuju, maltretiraju duže vreme, pa kada oni izrastu, postanu jači počnu da se svete”.
- “Mislim da im se sve ovo jako dopalo, prvi put smo imali situaciju gde su aplaudirali posle svake scene. Veoma mi se dopada teatar, ali jasno je da ima nekoliko problema sa nasiljem”.
- “Predlažem da se obavezno sa ovom grupom nastavi rad”.
- “Ja sam imala u radu sa grupom veoma jaku scenu. Kada smo kreirali scenu devojčica koja je imala problem je pristala da se radi njena pirča, čak je i uzela ulogu žrtve. Htela je da se sve prikaže kako je zaista bilo, ali kada sam ih pitala da predstave razrešenje situacije ona je sve prekinula. Samo što nije zaplakala i nije dozvolila da se dalje pirča o tome. Onda samo odustali od takvog kraja”
- ”Meni je danas bilo veoma zanimljivo kako su se u VI2 dečaci i devojčice apsolutno podelili i dok su radili u grupama i posle kada su stajali u krugu. Pitao sam učiteljicu zašto je to tako, ona mi je rekla da su veoma specifično odeljenje i da oni to tako stalno rade”
- “Juče smo imali situaciju sa nastavnikom muzičkog, koji je delovao veoma strogo, čak je delovao kao nasilnik. Posmatrala sam kako se ophodi prema njima, ali kada sam videla kako oni njega gledaju shvatila sam da ga obožavaju. On je uveo disciplinu, ali pravednu. On njih, svakog pojedinačno veoma dobro poznaje.”
- “Mislim da je teško govoriti o promeni nakon jedne ovako kratke radionice”, “To svakako, ali o nekom početku promene ili otvaranju pitanja svakako možemo da govorimo”.

Zaključci:

Umetnički tim je zaključio da je neophodno da se nastavi sa radom sa odeljenjima u kojima je u prvom ciklusu zapaženo da postoji više problem sa nasiljem. Kada imamo više ličnih priča pormene se događaju i u toku kreiranja scene, ali kada razredni kolektiv gleda i reaguje na scenu. Čak i nasilnici imaju potrebu da intervenišu, pojedine situacije i sl. Kada govorimo o promeni bitno je naglasiti da se ona inicira u radu sa malim grupama..

Tokom rada, ali i u pripremi, radionica neophodno je uzeti u obzir sredinske uslove u kojima se odvija nastava. Potebno je analizirati kontekst i okruženje u kom se nalazi škola. Potrebno je uzeti u obzir rodne i klasne karakteristike učenika.

ANEX 4

INTERNA EVLAUACIJA PRVE FAZE PROJEKTA

Uvod

Intererna evaluacija je sprovedena nakon odigranih predstava u: osnovnim školama "Vuk Karadžić" i "Ljuba Nenadović" i "Milan Rakić", "IV gimnaziji u Beogradu" i "Domu učenika poljoprivredne škole PKB". Ukupno je realizovano je 10 u sklopu istraživanja i 5 pripremnih predstava sa učenicima Škole za dizajn. Broj učenika po odeljenju je bio od 14 do 34. Sve predstave su trajale 90 minuta, učenici su nekada ostajali na razgovoru koji je trajao i do 30 minuta. U realizaciji aktivnosti učestvovali su jedan dramski pedagog / glumac-nastavnik (actor-teacher), četiri glumice-nastavnice / dramske pedagoškinje i koordinatorka projekta, koja takođe učestvuje u predstavi.

Tehničko administrativni uslovi

- U OŠ "Vuk Karadžić" i "Ljuba Nenadović" su predstave izvedene u svečanim salama u kojima je bilo dovoljno prostora za realizaciju. U "IV gimnaziji" su predstave izvedene u kabinetu za fiziku, koji je bio dovoljno prostran za rad. OŠ "Milan Rakić" nije imala odgovarajući radni prostor, pa smo program sa njihovim učenicima relizovali u Ustanovi kulture "Bežanija". U "Domu učenika poljoprivredne škole PKB" smo izvodili predstavu u trpezariji, prostor je bio premali u odnosu na broj učenika.
- Najveći problem sa kojim smo se suretali je bio to što je bilo više učenika koji su bili zainteresovani za naš program od kapaciteta projekta. Naime, predstave se izvode sa jednim odeljenjem, a često nam se dešavalo da učenici nekog drugog odeljenja ubede nastavnike da i njih puste da gledaju predstavu. U takvim uslovima smo imali problem sa prevelikom bukom i skučenim prostorom.

Osvrt na proces

- Učenici su uvek jako dobro reagovali na predstavu. U početku bi se nekada smeiali i međusobno komentarisali, ali bi tokom predstave prestali i počeli pažljivo da gledaju.
- Predstava počinje videom sa ličnom pričom glavne junakinje na koju učenici uvek dobro reaguju i veruju da je stvarna.
- Neki učenici su očekivali da će i oni igrati neke dramske situacije, kao i u prvoj fazi projekta, neki opet, nisu bili zainteresovani, te smo odlučili da uvedemo kontrolisanu interakciju u ovoj predstavi.
- U OŠ "Ljuba Nenadović" postoji učenički parlament, koji obuhvata učenike iz svih razreda od V do VIII i koji se bavi problemom vršnjačkog nasilja. Bilo bi jako interesantno kada nismo ostvarili saradnju sa njima u budućem projektu.

Neka zapažanja glumaca-nastavnika o učenicima:

- "Učenicima treba dati direktnе smernice, jer mnogo bolje kapiraju temu."
- "Slični učenici se najčešće grupišu, tihe treba pokrenuti da govore."

- “U grupi su svi bučni, ali kada su nasamo sa žrtvom onda žele da je podrže, ne smeju da podržavaju žrtvu kada su u grupi”
- “Interaktivni delovi si mi bili odlični, grupa je bila podržana da sudeluje”.
- “Ovo je još jednom pokazalo da je rad čak i u najozloglašenijim odeljenjima lakši nego rad u velikim grupama u kojima je više od jednog odeljenja. Teško je raditi interaktivno u školskom prostoru sa grupom koja broji više od 30 učenika. Učenici su slobodni na svom terenu”
- ”Primetili smo da učenici me žele da slušaju jedni druge.”
- “Kada poredim učenike iz školskog doma, sa ostalima iz beogradskih škola uočava se njihova zrelost, rano su se odvojili od roditelja.”

Zaključci:

Učenicima treba podrške za razmenjivanje ličnih iskustava o problemima sajberbulinga. Učenici treba da podrže da jedni druge, možda i da se napravi neko školsko savetovalište u koje mogu da pozovu stručnjake ako im je potrebno. Nastava građanskog vaspitanja daje prostor za dramski rad na temu sajberbulunga.

Smatramo da je predstava bila jako uspešna u svim školama i da treba da nastavi da se izvodi. Potrebno je da se obezbedi novac za dalje finansiranje predstave, jer mi smatramo da učenici ne treba da plaćaju ulaznice na predstave pozorišta u obrazovanju.